

૪૬૪૬

“ગુજરાતી” ના આફકોને ભેટ.

સ વિ તા—સુંદ રી.

૪૬૪૭

સપીતા-સુંદરી.

(નવળ કહાણી.)

—૦૦૦૦૦૦૦૦—

મુ'બદ્.

“ગુજરાતી” પ્રેસ.

ઈ. સ. ૧૮૯૧. સં. ૧૯૪૭.

સવૈયો.

કૃળ ધીરજનું પ્રભુ હેય સદા,
તમે સોચ કદા મન નાહિ કરો;
ધર બહાર જૈ સિદ્ધ દુઃખ રડો,
શુભ બોધ કરિ કરિ નીતિ ધરો;
આ વાત તણો શુભ સાર ગ્રહી,
ગુણ ગ્રાહક થઈ સહ હૃદય ભરો;
છે મોદ વધારક ને મનભાવક,
કૃળકથા સુણી શોક હરો.

૪૬૪૭

સવીતા-સુંદરી.

પ્રકરણ ૧ લું.

આમૂખ.

સાવન સરિત ન રૂઢે કરે, જો જતન કોઈ અતિ;
કૃષ્ણ અઢો જિનકો મન તે, ક્યોં રુકઢિં અટલગતિ.

[નંદદાસજીની પંચાધ્યાયી.

પોડશ વર્ષને પહોચેલી કુલીન કુમારી સુંદરી
એક દિવસે પાછલા પોહરે પોતાના એકાંત લુવ-
નમાં ચિંતા કરતી ને નિશ્વાસ નાંખતી બેઠી છે.

સુંદરી એ કોણ છે?

ખેડાના કુલિન બ્રાહ્મણ વિઘ્નહાનંદની પુત્રી
છે; ને તે હમણા વડોદરામાં પોતાના મા-
તામહને ત્યાં રહી છે.

વિઘ્નહાનંદ કેવા બ્રાહ્મણ છે?

વિઘ્નહાનંદ એ કુળને ઉંચું પદ આપનારા

પણુ ગુણુને ઠેસ મારનારા ઔદિય સહસ્ર પ્રાહ્મણુછે.

વડોદરાએ ગાયકવાડની રાજનગરી છે, ત્યાંની કન્યાશાળાને દિવાન મણીભાઈએ, કેળવણીખાતાવાળા હરગોવિંદદાસને સહાયમાં રાખીને, ગાયકવાડ મહારાજ શિયાળરાવની સંમતિથી અપૂર્વ બનાવી દીધી છે.

સુંદરીએ આ કન્યાશાળામાં બહુ ચિત દમને અભ્યાસ કરીધો છે. તેનો હજી વિવાહ થયો નથી. સુંદરી બણેલી ગણેલી હોવાથી તેના વિચાર ઘણા સુધરી ગયા છે, તે ઘણી સમજુક છે, પણ વયે પહોંચવાથી હવે તે ચિંતામાં પડી છે.

વસંતઋતુનો સમય છે, ને મંદ મંદ પવન આવે છે તેટલું છતાં સુંદરીના પ્રકૃત્ત્વ શતદળ સદૃશ મોઢાની પ્રભા ક્ષીણ થઇ છે. તેના નેત્રના પદ્મમાત્રભાગમાં ખેચાર મોતી જેવા અશ્રુગિંદુ જણાય છે. નેત્રમાંથી પડેલા અશ્રુઓ ગાલ અને પગ ઉપર પડીને મેઘમાળાપેરે શોભી રહ્યા છે. ઉજ્જવળ ગૌર કાંતિ વિઘૂતની પ્રભાપેરે વિકર્ણ, ઝળકી રહી છે. આ વખતે સુંદરી નિસુ માથું

કરીને રડતી હતી. એટલામાં તેના કાનપર કોઇ શબ્દ સંભળાયો. સુંદરી ચમકી ઉઠીને બારણા તરફ નજર કરી; તો જણાયું કે તેની માતા ગુણવંતગૌરી તેની તરફ આવે છે. આ જોતાંજ સુંદરીએ આંખો લુછી નાંખીને સોય લઇને શીવવાને મંડી પડી. ગુણવંતગૌરીએ ઓરડામાં પેઠા પછી ચારે તરફ નજર કીધી ને જ્યાં સુંદરી બેઠી હતી ત્યાં ગઇ. સુંદરીએ મોઢું ઉંચું કરીને જોયું નહીં, પણ તે તો જાણે સીવવામાંજ રોકાઇ ગઇ હોય તેમ સીવીજ ગઇ. તેપરથી તેની માતાએ ધાર્યું કે તે સીવવામાંજ રોકાઇ છે. ગુણવંતગૌરી થોડીકવાર તો ચૂપ બેસી રહી, પણ ધણીવાર થઈ ત્યારે બોલી, “અલિ સુંદરી, આજ કેમ તું મુંગીજ બેસી રહી છે?”

સુંદરી મોઢું ઉંચું કરીને હસી, ને ધાર્યું કે મારા હસવાથી, માતા મારા મનનો ઉદ્વેગ ને ભાવ સમજી શકશે નહીં. પણ તેની આ એટલા નિષ્ફળ ગઇ. ગુણવંતગૌરીએ તેના મોઢાપર વિખિન્નતાના ચિહ્ન ખુલ્લા જોયા, એટલે ફરી-

થી પુછ્યું, “આજ તને શું થયું છે ?” સુંદરીએ ફરીથી માતા સામું જોઈને હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ આશાનુંરૂપ કૃત્કાર્ય કરી શકી નહીં. ઉલટું હસવાની સાથે બંને આંખોમાંથી દડદડ આંસુઓ પડવા લાગ્યાં. તે જાણે ચાંદની અને મેઘજળ એક સાથેજ પડ્યા હોય તેમ લાગતું હતું. ગુણવંતગૌરી, સુંદરીને પોતાના પાસામાં દાખીને બોલી, “બેહેન, એમ ચિંતા કરીને શું કરશે ? અદૃષ્ટમાં લખેલું કોઈ ફેરવી શકનાર નથી.” પણ માતાનું આ સકરણ કેહેલું સાંભળીને સુંદરી પૂર્વ પ્રમાણે વધારે વધારે રડવા લાગી.

સુંદરી ઘણી શ્યાણી કન્યા છે. જન્મથીજ તે પોતાના માતામહને ત્યાં રહી છે. એના પિતાને ચાર સ્ત્રીઓ છે, જેમાં એક સ્ત્રીને એક કન્યા ને એક પુત્ર થયો છે, ને એકને માત્ર એક કન્યાજ છે. બાકીની બેને કશું સંતાન થયું નથી. સુંદરીની માતાને માત્ર તેજ એકલી છે. વિઞ્ઞાન નંદ, સુંદરીના પિતા, જે સ્ત્રીને પુત્ર પુત્રી થયાં છે

તેની સાથે ધરસંસાર ચલાવે છે, અને બાકીની ત્રણના સરસમાચાર પણ પુછતા નથી કે તેઓ મૂવાં છે કે જીવતાં. વખત વિતતા સુંદરી વિવાહને યોગ્ય થઇ; ત્યારે તેના મામાએ કોઈ પાત્ર વર સાથે વિવાહ કરવાને વિઘ્નહાનંદને પત્ર લખ્યો, પણ તેઓએ આ પત્રપર કંઈ ધ્યાનજ આપ્યું નહીં. તેઓ તો એમજ સમજતા હતા કે સુંદરીને કોઈ સત્પાત્ર કુલ્દીન પતિ સાથે પરણાવવી એ તેના મામાનું આવશ્યક કર્મ છે. વળી સુંદરીની આજીએ(દાદી) પણ પત્ર લખીને વિઘ્નહાનંદને જણાવ્યું હતું, અને ત્યારે તેઓએ વરને શોધવા માટે ઘણો પ્રયાશ કરીધો; પણ વિઘ્નહાનંદને પોતાના કુળસમાન કોઈ યોગ્ય જમાઇ મળી આવ્યો નહીં.

આ પ્રમાણે સુંદરીને માટે પતિની શોધ થાય છે, એવામાં એક યોગ્ય જમાઇ ગુણવંત-ગૌરીને જડી આવ્યો. આ જમાઇ આશરે બાવીસ વર્ષનો છે. તેનું નામ સવીતાશંકર છે. સુંદરીના મામાના ધરની પાસે, સવીતાનો બનેલી

નેત્રનું ઔષધ કરવાને માટે બહારગામથી આવીને ભાડાના ધરમાં રહ્યા હતા. તેના બંને નેત્રને પડળ ફરી વળ્યા હતા, ને ધણા ધણા ડાકતરોના ઉપાય કીધા પણ કંઈપણ ટીકકી લાગી નહોતી. સવીતા, ગાયકવાડની કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો હતો, તે નિરંતર બંનેવીની અબર લેવાને આવતો હતો. સવીતા ઔદિચસહજ હતો, તેની વિદ્યા પ્રાપ્તિ અને સ્વરૂપ સુંદરતા, તથા નમ્રતા જોઈને ગુણવંતગૌરીએ તેને પોતાનો જમાધ કરવાનો દ્રઢ ઠરાવ કીધો. સવીતા જાતે ધણો શાણો હતો, બુદ્ધિશાળી હતો, પણ તેનું કુળ ન્યાત જ્યાતમાં માન્ય નહોતું તેથી તેનો આત્માર સુધી વિવાહ થયો નહોતો.

જે જે ન્યાતોમાં કુળ શોધવામાં આવે છે તે બીજી બધી વાતમાં કશી પણ તપાસ કરતા નથી—રૂપ, ચાલ, ચાતુરી, વિદ્યા, દ્રવ્ય કશાપર લક્ષ દેવામાં આવતું નથી, માત્ર કુળ કુળવાન હોય ને તેજે અંધ હોય, દુરાચારી હોય, વિદ્યાહિન હોય, દ્રવ્યહિન હોય તોપણ તેને કન્યા આપવામાં

આવે છે. કુલીનના કશાયે દોષ જોવામાં આવતા નથી. જેને ન્યાતે અકુલીન માન્યો હોય તે સર્વ ગુણ સંપન્ન હોય તોપણ તેને કન્યા મળતાં વિલંબ લાગે છે. જેમ તેને કન્યા મળતી નથી તેમ તેના ત્યાંની કન્યા કોઈ લેતું પણ નથી.

સત્વીતાના કુલીનપણામાં કશી ખામી નહોતી, પણ તેના વડવાઓની સાતમી આઠમી પેઢીએ કોઇકને ગાયકવાડ સરકારના નાણા ઉચાપત કરવાના આરોપ માટે શિક્ષા થઇ હતી ને તેથી તેનું કુલીનપણું નિંદિત થયું હતું.

ગુણવંતગૌરીને કુળને માટે જરાપણ સદ્ભાવ નહોતો. તેના પિતાએ તેનો વિવાહ ન્યાત્યાચાર પ્રમાણે કુલીનને ત્યાં કીધો હતો, પણ તે બાપડીને સાસરામાં સાસુ સસરા તરફનું કે સ્વામિ તરફનું ચત્કિંચિત પણ સુખ મળ્યું નથી. તે પોતાના પિતાને ત્યાં રહીનેજ કાળ નિર્ગમન કરતી હતી. તેની બાધ્યાવસ્થાનો કાળ તો મહા કષ્ટે નિકળ્યો હતો. તેના ઘણીએ એક બે ત્રણ ને ચાર સ્ત્રી કીધી હતી, તેમાં એક શિવાય બા-

કીની ત્રણે પોતાના પિતાનેજ ત્યાં નિ-
ર્વાહ કરતી હતી. જ્યારે જ્યારે તેઓમાંથી કોઈ
સ્વામિને ત્યાં જતી હતી ત્યારે ત્યારે તે પિતાને ત્યાંથી
સુપડાથી તે ટોપલા સુધી સર્વે લઈ જતી; તે
પણ કોઈ જાતનું સુખ મળતું નહોતું.

આ સર્વે બધે વિટંબણાનો પાકો અનુભવ મ-
ળ્યા પછી ગુણવંતગૌરી પોતાની રહાણી પુત્રીનો
વિવાહ કુલીન મૂર્ખ કરતાં અકુલીન સજ્જન ને
વિદ્વાન સાથે કરવાને બહુ ઉત્સુકત હતી.

સવીતાની સજ્જનતા ને વિદ્વતા નિહાળી, તેનું
આતુર્ય જોઈને ગુણવંતગૌરીએ નકકી કીધું કે
આ જમાઈ મળે તો ઘણું યોગ્ય; અને તેથી આ
વાર્તા તેણે પોતાના ભાઈને કીધી. તેના ભાઈનું
નામ ગોકુળરાય હતું. ગોકુળરાયજીને બગિનીની
વાર્તા પસંદ પડી; તે તેણે સવિતાના કુળની તપાસ
કીધી, તો તેનું કુળ વિચ્છેદનના કુળ કરતાં નિચું
જણાયું. આ વાત જાણતાંજ તેનો આનંદ દુઃખરૂપ
થઈ ગયો; કેમકે પસંદ કરેલો જમાઈ વિદ્યા, રૂપ, આ-
તુરી, બુદ્ધિ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે, પણ દુઃખરૂપ એ છે

કે તેનું કુળ નિચું છે, તો વિગ્રહાનંદ તેને પોતાની કન્યાનું દાન શી રીતે આપવા તત્પર થાય ? આથી તે વિચાર વમળમાં ગુંચવાઈ ગયો.

હવે ગુણવંતગૌરીએ સવીતાને જે રીતે જોયો છે તેજ રીતે એક દિવસ સુંદરીએ પણ તેને જોયો. એક દિવસે તે પોતાના ઓટલાપર બેઠી છે તેવામાં સવિતા પોતાના બનેલીની ખબર લેવાને આવ્યો. સવીતાને જોતાંજ સુંદરીના નેત્રો પૂર્ણ પ્રકાશથી તેનાપર આકૃષ્ટ-એક તાર થઈ ગયાં. પ્રણવનો* હંમેશાં એજ રીતે પ્રારંભ થાય છે. તપાસ કરીને, સ્વભાવ જોઈને, વિદ્યાની પ્રશિક્ષા કરીને કહો કોનો કોના પ્રત્યે પ્રેમ ઠસે છે ? અગ્નિ વાયુનો સ્પર્શ થતાંજ જેમ પ્રજ્વલીત થઈ પૂર્ણ પ્રકાશે છે, કંઈ કાષ્ટમાં રહીને ધ્રુંધવાઈને બળતો નથી, તેમ પ્રેમ દર્શન થતાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, ધીરેધીરે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે એવું કહો ક્યારે બન્યું છે ?

રાગી મનુષ્ય વિશ્રામ લાભની આશાએ જે-

* પ્રેમ.

ટલીવાર પાસુ ખદ્દે છે તેટલી તેની નિદ્રા દૂર જાય છે. એજ પ્રમાણે પ્રેમીજન પ્રેમને જોડેલો છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેટલોજ તે પ્રકાશ પામે છે. થોડા દિવસમાં ગુણવંતગૌરી સુંદરીના મનનો ભાવ જાણી ગઈ. પરંતુ સવીતા, તેના આપના કુળ કરતાં નિચા કુળનો છે, તેથી સુંદરીનાં તેની સાથે લગ્ન થાય એ અસંભવીત છે એવું મનમાં આવવાથી, તેણીએ પોતાની કન્યાને નાના પ્રકારનો ઉપદેશ દઈને સવીતાની વાત મનમાંથી કહડાવી નાંખવાનો પૂર્ણ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. આપરથી તે સુંદરીને ઓટલાપર પણ બેસવા દેતી નહોતી. કદી તેને કામકાજ વગરની બેઠેલી જોતી તો કાંઈને કાંઈ પણ કામ સોંપી દેતી હતી. પરંતુ મેઘના જળનો અટકાવ કરવાની કોની શક્તિ છે ? સુંદરી કોઈ વખતે પણ એકલી પડતી કે તે પોતાના મનમાં અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરીને સવીતાને સંભારતી હતી. તે મનમાં બોલતી કે, “હાય હાય ! માત્ર કુળને માટેજ આવા બહુલા ગણેલા સાથે મારાં

માતા પિતા મારાં લગ્ન કરતાં નથી, ને મને કોઈ મૂર્ખ ઢોરને ગળે બાંધશે ? અરે ! જજો એ કુળ ! જ્યાં સ્ત્રીઓના સન્માન નહીં તેને કુલીન કોણ કહે ?” જો તેની માતા ઘડીભર દુર જતી તો તે ઝટપટ સવીતાને જોવાને ઓટલે આવતી ને ઇચ્છતી કે પરમાત્મા મારો સંબંધ એની સાથે કરે તોજ હું કૃત્કૃત્ય થઈશ. સવીતા પોતાના બનેલીને જોવાને નિત્ય આવતો હતો. જોકે પોતાના બનેલીની નેત્રપીડા કંઈક ઓછી થઈ હતી, પણ સવીતા તેથી કંઈ આગસ કરીને નહીં આવતો એમ બનતું નહોતું; પણ તે તો વધારે વધારે આવતો હતો; ને સુંદરીને જોતાં તેના જેવી કન્યા સાથે લગ્ન થાય તો જન્મારો સફળ થયો એવું તેને ક્ષણભર લાગ્યું.

એક દિવસે સવીતાશંકર પોતાના બનેલીને મળવા માટે આવ્યો હતો, તે વેળાએ, તે જ્યાં સુધી પોતાના બનેલીના ઘરમાં હતો ત્યાંસુધી સુંદરી અનિમેષ લોચનથી તેની તરફ જોયા કરતી હતી, ને તે જ્યારે પોતાની કોલેજમાં ગયો

ત્યારે સુંદરી ધરમાં આવીને દિલગીર થઈને બેઠી.
અજ્ઞાતભાવથી તેના નેત્રમાંથી આંસુ પડ્યાં, પણ
તેટલામાં ગુણવંતગૌરી સુંદરીના આંરડામાં આ-
વી ને તેની આ અવસ્થા જોઈને તે બહુ બહુ
પ્રકારે તેનું સાંત્વન કરવા લાગી.

પ્રકરણ બીજું.

આશાદાન.

બળ બઢઈ બલ કરિ થકે, કટ્ટે ન કુબતિ કુઠાર,
આલબાલ ઊર ઝાલરી, ખરી પ્રેમ તરુઠાર.
[બિહારી સતસૈ.

કબિત.

દેખતહી મૂરતિ મધુર મનમોહનકી,
નૈનનકે મિલૈ મિલો મન અવદાત હૈ;
આલબાલ ઊર તે પ્રગટ લયે પ્રેમતરુ,
દિનદિન ઝાલરતુ અતિ સરસાત હૈ;
તાહિ દૂરિ કરબેકો કિતને લખનખગિ,
કુબતિ કુઠાર ગહિ, કીની ઉતપાવ હૈ;
કહે કબિ કૃષ્ણસૈ, યાકે અતિ બળ કરિ,
નેકન ઘટત ત્યોંત્યોં દ્રઢ હોત જાત હૈ.

[કવિ કૃષ્ણ.

વિષ એકવાર મસ્તકમાં ચઢ્યું તો પછી તેની ચિકિત્સા કરવી વૃથા છે. સુંદરીને કહેલાં ઉપદેશ-વાક્ય અસાધ્ય રોગમાં જેની ઔષધની અસર થાય તેવાં થઇ પડ્યાં. સુંદરી તેની માતાની કહેલી સર્વ વાર્તા મન દબને સાંભળે છે, ને તે પ્રમાણે વર્તવાને મનમાં દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા પણ કરે છે, પણ ઘડી પછી સર્વ પ્રતિજ્ઞા વૃથા થઇ જાય છે: તેનું મન તેના હાથમાં નથી. વેહતી નદીને પ-થાન્તર ખોદીને અનાયાસે નવીન માર્ગે લઇ જવામાં આવે તો તે બની શકે, પણ જો સખંધ વેહેતા નદીના પ્રવાહને નિર્માણ કરેલા માર્ગથી પાછો કોઇપણ વાળી શકતો નથી. સુંદરીના મનને પાત્રાન્તરની વાતો કહીને વિમુગ્ધ કરી શકાય તેમ હતું, પણ ગુણુવંતગૌરીએ તેમ નહીં કરતાં, તેના મનમાંથી એ વાતજ કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન કીધો તેથી તે પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો. નદીના પ્રવાહને સુકો કરવાનો જેવો પ્રય-ત્ન નિષ્ફળ જાય તેમ આ વાત થઇ પડી.

ગુણુવંતગૌરીએ જોયું કે તેની કન્યાના હૃદય-

માંથી એ વાત કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ
 નવડ્યો છે, ત્યારે તેણે પોતાના બાઈને સવીતા-
 શંકરની વાર્તા પુનઃ કરી. સવીતા સર્વોશે સુપાત્ર
 છે, પણ તેની સાથે સુંદરીનો વિવાહ કરવાથી
 વિગ્રહાનંદના કુળને ખાંપણ આવે તેથી ગુણવં-
 તગૌરી વિચારમાં પડી છે. પણ વિગ્રહાનંદના
 કુળને ગમે તેમ થાય તેમાં ગુણવંતગૌરીને શું
 સ્નાનસૂતક છે? ગુણવંતગૌરીને પુત્ર નથી કે
 કુળની ખાંપણથી તેને કંઈ હાનિ થાય. તેમ
 કુળવંતપણમાં—માત્ર નામના કુળવંતપણમાં પ-
 રણવાથી તેનો અવતાર એજે ગયો છે, એટલે
 તે કુળ કરતાં ગુણને વધારે ચાહે છે. કુળ
 રહેવાથી તેના શોક પુત્રને આપ્યું મળે, તેથી તેને
 પોતાને તો કંઈ લાભજ નથી, ને કુળના મિથ્યા-
 ભિમાનને લીધે તે પોતાની પુત્રીને કોઈ અધારા
 કુવામાં નાંખવાનું ડાહ્યાપણ ધારતી નથી. આ
 વાત તેણે પોતાના બાઈને કહી.

ગોકુળરાયજીએ પોતાની બેહેનના આવો વિચાર
 જાણીને કહ્યું, “કુલીનના કુળનો નાશ કરવો એ

મહાપાપ છે; ને તેમ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ ઉચિત કર્મ નથી.”

ગુણવંતગૌરીએ કહ્યું; “એમ છે તો ભલે તેમ કરો, કોઈ કુળવંતને મારી પુત્રી પરણાવો; નાંખો કોઈ અંધારા કૂવામાં. પણ જો તમો સર્વે, કોઈ કુળવંત સાથે પણ સુંદરીના વિવાહ સત્વર નહીં કરશો તો પછી હું મારી મરજી પ્રમાણે તેના વિવાહ સવીતાશંકર સાથે કરીશ. હવે હું થોભીશ નહીં. પુત્રી મોટી થઈ છે, તે ચિંતા કરે છે. પુત્રી ને સાપ હવે સાચવવા ભારે છે. હાથી તે દરબારેજ શોભે. હવે સુંદરીને હું કુંવારી જોવાને રાજી નથી.”

ગોકુળરાયજીએ કહ્યું, “બેહેન, જરાક દશબાર દિવસ થોભો, જ્યારે આટલા દિવસ ગયા ત્યારે દશબાર દિવસમાં કંઈ ખાટું મોળું થતું નથી. હું એક પત્ર લખીને વિમ્બહાનંદને તાકીદથી પુછાવી જોઉં છું.”

ગુણવંતગૌરી બોલી, “ભાઈ, તું કહે છે તો ઠીક, હું થોભું છું; પણ ચાલ રાખજો કે હું હવે

આરથી વધુ દિવસ ચોબીશ નહીં. તમારે પત્ર લખવો હોય તો લખો, ને તાકીદ કરો. આવતી અક્ષય-ત્રતિયાનો દિવસ રૂડો છે, મંગળકારી છે, તે દિવસે જો તમે સુંદરીના લગ્ન કરશો નહીં તો હું મારી મરજીથી કરીશ. પણ યાદ રાખજો બાપ, કે કોઈ બુઢાઠયરા મૂર્ખ, પાંચસાત સ્ત્રીવાળા કુળવંતને મારી એકની એક લાડકવાઇ પુત્રીનું કન્યાદાન આપવા કરતાં હું મારી પુત્રી સાથે જળવાસ કરીશ.”

ગોકુળરામજીએ કહ્યું, “બેહેન, તું કહે છે તે ઠીક છે. દશ દિવસ તું જીવને શાંત કરીને બેસ, પછી જેમ ધશ્વર ઇચ્છા હશે તેમ થશે. હું આ-જેજ મારા બનેલીને પત્ર લખું છું; ને ધારું છું કે દશ દિવસમાં બેશક તે પત્રનો પ્રતિઉત્તર આવશે.”

પ્રકરણ ૩ જી.

કુળ.

દોહરા.

વૃથા નેમ તીરથ ધરમ, દાન તપસ્યા આધ;
કોઈ કામ નવ આવશે, જાણો મિથ્યા વાધ.
જગ રિઝવવા ઠાક એ, જપતપ પૂલ પાઠ;
મીનું નયાં સન્માન નહીં, એ સૌ મુકા કાઠ.

આ વાત આટલેથીજ અટકી. ગોકુળરામજીએ વિગ્રહાનંદને પત્ર લખ્યો છે, ને તેઓ પ્રતિઉત્તરની વાટ જીએ છે.

હવે આણી પાસે જેમ સુંદરીના મનમાં, સ-વીતાના દર્શનથી તેની સાથે લગ્ન થાય તો ઘણું રૂકું એવું આવ્યું હતું, તેજ પ્રમાણે સવીતા શંકરના મનમાં પણ એમ આવ્યું હતું, કે જો આ કન્યા સાથે મારાં લગ્ન થાય તો હું પૂર્ણ ભાગ્યશાળી ગણાઉં. એ ત્રણ દિવસ તો તેને એના એજ વિચાર આવ્યા કીધા, પણ પછી વિચાર કીધો કે સુંદરીને પરણવાની આશા એ એશક દુરાશા છે. તેનું કુળ ક્યાં ને મારું કુળ ક્યાં ? મારા કુળની ખાંપણને લીધે મારા મોટેરા ત્રણો ભાઈઓ પણ કુંવારા રહ્યા છે, તો તેમને મુકીને મને કોણ કન્યા આપે ? પણ કુળ તે શું ? જેઓ બિ-ક્ષા માંગીને પોતાનો સદા નિર્વાહ કરે, ત્રાણચાર સ્ત્રીઓ સાથે પરણે, ને તેમાંની એકને પણ સુખ આપે નહીં, ઘરમાં રોજ મારામાર, ગાળાગાળ થાય, પૈસાની લાલચ માટે પરણ-

વામાં આવે; પણ સ્ત્રી, જે પોતાનું અર્ધાગ છે તેની કંઈપણ તમા રાખવામાં આવે નહીં, સ્ત્રીના માનપાન નહીં, સ્ત્રી તરફ સદ્ભાવના નહીં, તે શું અવિદ્વાન, મૂર્ખ, મૂઢ, ઢોર જેવાઓ કુળવાન-કુલીન, કુળવંત ગણાય ? જે મનુષ્યો અધાર્મિકપણાથી અને મિથ્યા કથનથી ધન મેળવે છે, અને જેઓ સદાસર્વદા પરહિંસામાં, પરદ્રોહમાં મચેલા છે, પરનિંદામાં નિમગ્ન રહે છે, પરઆશાપર નિર્વાહ ચલાવે છે, અને જેઓને ખીજા જનસમાજમાંથી દૂર હાંકી કાઢ્યા છે તે સર્વે મારી ન્યાતમાં કુલીન ગણાય છે. પાપકર્મમાં પ્રવૃત્ત થતા જેઓ યતિકચિત પણ સંતપ્ત થતા નથી, પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં બહુ મોળા હોય છે તેવા આજ ને કાલ અમારા બ્રાહ્મણ વર્ગમાં કુલીન ગણાય છે. ઓ દૈવ ! તે શો આ અનર્થ કીધો છે કે અમારા આર્વજનોને માટે કુળનું મિથ્યાભિમાન પેસાડી દીધું છે.

આ પ્રમાણે સવીતાશંકર પોતાના મનમાં વિચાર કરતો પડેલો છે, ન તે સુંદરીની સાથે

લગ્ન કેમ થાય તેના વિચારમાં ગુંથાઈ જઈને
 સોય કરે છે; તેમાં કુળની વાતનું સ્મરણ થતાં
 ઘણો સંતાપ કરે છે. થોડી વારે તેના હાથમાં
 મહીપતરામ કૃત સાસુવહુની લડાઈનું પુસ્તક
 આવ્યું, તેપરજ વિચાર કરતાં બોલ્યો કે, “આ-
 પણ કુલીન ધરની લીલા છે. ધરમાં સદા કલેશ
 કંકાશના બી રોપાયલા છે તે કુલીન ! સ્ત્રીઓ જે
 ધરની શોભા છે, સ્ત્રીઓ જે ધરનો શણગાર છે,
 સ્ત્રીઓ જે ધરની શ્રીસ્વરૂપ છે, સ્ત્રી અને લક્ષ્મિમાં
 કંઈ જુદાપણું નથી, તેટલું છતાં અમારા બ્રહ્મ-
 દેવો સ્ત્રીઓને એક તુચ્છ પ્રાણી તરીકે લેખવે
 છે; તેનાપર અનેક પ્રકારના સંકટ ગુજારે છે.
 અરે એટલુંજ નહીં, પણ કુલીન જાણીને જે-
 ઓને કોઈ બીજી જ્ઞાતોમાં એક પણ કન્યા
 મળવી દોહલો થઈ પડે છે તેઓને મારી જ્ઞાતમાં
 ચાર ચાર, પાંચ પાંચ ને આઠ આઠ સ્ત્રીઓ મળે
 છે. મારી જ્ઞાતની કોઈ પણ સ્ત્રીને હું સુખી જોતો
 નથી. તેઓ રોજના રડણા રડનારી છે, ને
 તેથીજ હું ધાર છું કે મારી જ્ઞાત બીજા કરતાં

વધારે દુર્બળ છે, વધારે નિસ્તેજ છે. જે ઘરમાં, જે કુટુંબમાં, જે શાતમાં, જે નગરમાં સ્ત્રીનું સન્માન નહીં તે ઘર, કુટુંબ, શાત કે નગર હંમેશાં દુર્બળ, નિસ્તેજ ને આપત્તિ વેઠનાર રહે તેમાં આશ્ચર્ય શું ? ”

થોડીવાર વિચાર કરીને વળી સવીતાશંકરે મનને ધૈર્ય આપ્યું; “જો પરમાત્માએ મારી સાથે તેના બેલા બાંધ્યા હશે તો હું ખાત્રીથી માનું છું કે મારાં લગ્ન સુંદરી સાથેજ થશે, પણ જો મારો ને તેનો સંબંધ કર્તાએજ નિર્માણ કરી નહીં હોય તો પછી મારે વિના પ્રયોજને સોચ શું કામ કરવો ? પણ જોઉં કે હવે શું થાય છે. હાલ તો મારે મારી છેલ્લી પરિક્ષા પસાર કરવાનેજ મથવું જોઈએ.”

પછી સવીતા પોતાના બનેવીની ખબર લેવાને ગયો. તેના બનેવીનું ઘર નરસિંહજીની પોળમાં હતું. ત્યાં જતાં કણ્ણેપકર્ણું કંઈ એવી ખબર મળી કે ગુણવંતગૌરીની ઇચ્છા સવીતાશંકર સાથે સુંદરીના લગ્ન કરવાની છે, ને તેથી તેની

આશા દુરાશા નથી એમ તુરત લાગ્યું. અગ્નિ પોતાની મેળેજ શાંત પડી જાય તેમ હતું, પણ તેટલામાં તો ગુણવંતગૌરીએ વાયુનું કાર્ય સારી-ને દિનપ્રતિદિન તે અગ્નિને વિશેષ પ્રજ્જ્વલિત કરીધો. સવીતા, પોતાના બનેલીની ખચર લેવાને પેહેલા એકવાર આવતો હતો, પણ હવે તે એ ત્રણ ને ચારવાર આવવા લાગ્યો. સવીતાની બેહેન તેને આવતો અટકાવવા ચાલતી હતી, પણ તે લજ્જાને લીધે કંઈ જોલી શકી નહીં. સવીતાનો બનેલી આજો દિવસ એકલો પડી રહેતો હતો, અને નેત્રરોગને લીધે તે કંઈ કામકાજ કરી શકતો નહોતો; તેથી કાંઈ તેની પાસે બેસીને વાતચીત કરતું તો તેને ઘણો આનંદ થતો હતો; ને તેથી સવીતા નિત્ય નિત્ય વધારે વધારે આવવા લાગ્યો તેથી તેનો બનેલી પ્રસન્ન થયો ને તેથીજ તેની બેહેન તેનો અટકાવ કરી શકી નહીં. લજ્જાની લેહમાં સવીતાનો વિદ્યા-ભ્યાસ આ રીતે હમણાં તો ઘણોખરો બંધ પડી ગયો. તે ક્ષેત્રમાં રહેતો પણ મનમાં એમજ

થયા કરે કે ક્યારેને બનેવીની ખબર લેવા જાઉં; ને બનેવી પાસેથી ઉઠીને થોડીવારે પાછા ઘેર જવું પડશે એવા વિચારથી તે બહુ ઉદાસ થતો હતો. કાંઈ વેળાએ ગુણવંતગૌરી મળતી તે તે સવીતાને કહેતી કે, “તમે બહુ, તમારી આશા પાર પડશે,” એમ કહી તેના ઉત્સાહને વધારતી હતી. કાંઈ પણ વખતે તેણે એવી વાત તો કાઢીજ નહીં કે સુંદરી સાથે તેના લગ્ન નહીં થઈ શકશે. તે છતાં ગુણવંતગૌરીએ સુંદરીને મોઢે પોતાના મનની વાત નહીં કહી; કેમકે તે જાણતી હતી કે કોણ જાણે શું થાય. પણ ઉલટું તેને મોઢે એમજ બોલતી હતી કે એ વિવાહ થવો કેવળ અસંભવિત છે; ને તેના મનને નિવૃત્ત કરવાને તે સદા એજ યુક્તિ કરતી હતી. માતા-આએ પોતાના સંતાનને સમજાવવા ને તેઓનું કાર્ય પાર પાડવાની આ યુક્તિ રૂઢી છે.

ગોકુળરાયજીએ પોતાના બનેવીને પત્ર લખ્યો હતો, તેના ઉત્તર દશ દિવસમાં ફરી વળ્યો. વિમ્બાનદે તેમાં જણાવ્યું હતું કે એક માસનો

વિલંબ કરવો, તેટલામાં કોઈ કુલીન જમાઈને
 શોધી લાવીને તેઓ સત્વર વડોદરે આવશે.
 ગોકુળરાયજીએ બનેલીનો પત્ર બેહેનના હાથમાં
 આપીને તેને એક મહિનો થોભવાને ઘણી સમ-
 જાવી. પણ ગુણવંતગવરી જાણતી હતી કે જેમ
 મારા પિતાએ મારું અકલ્યાણ હાથે હોરીને મને
 ખાડામાં નાંખી છે તેમ મારી પુત્રીના હાથ તેના
 પિતા કરશે; તેથી તે ઘણી વિમાસણમાં પડી
 ગઈ. વળી વાતચિતમાં તેણે સવીતાશંકરને
 કહ્યું હતું કે દશબાર દિવસમાં તમારી આશા
 પૂર્ણ થશે, તો હવે તેને શું કહેવું ?

પ્રથમ તેણે સવીતાની બેહેનને ઘણી સમજાવી,
 પત્રનો મર્મ કહ્યો. પણ આ વાત જાણતા તેની
 બેહેન ઘણી નિરાશ થઈ ને સુંદરી સાથના પો-
 તાના બાધના લગ્નની આશા હવે તો તેને પૂરી
 દુરાશા સમાન સ્પષ્ટ જણાઈ; ને તેથી તેણે આ
 વાત પોતાના બાધને કહી નહીં.

પ્રકરણ ૪ થું.

આશા ને નિરાશા.

“ફલક તૂને ઇતના હંસાયા ન થા,
કિ જિસકે બદલ થોં કુલાને લગા.

[હસન.

સવીતાશંકર હંમેશા જે સમયે પોતાના ખતે-
વીની ખબર લેવાને જતો હતો, તે સમય ચુકાવીને
તે આજે સંજ્યા સમયે તેને ઘેર ગયો. સુંદરીના
પિતાપર જે પત્ર લખ્યો છે તેને દશ દિવસ
વિતિ ગયા છે, ને જો આજે તેનો પ્રતિઉત્તર
આવ્યો નહીં તો સુંદરી સાથે પોતાના લગ્ન થશે
એમ તે ખાત્રીપૂર્વક માનતો હતો. આના વિચારમાં
તે આજો દિવસ ચિંતાતુર રહ્યો હતો, તેથી
આજે તે સંજ્યાકાળે બેઠેનને ઘેર આવ્યો; ને
ધાર્યું કે સંજ્યાકાળે ત્યાં બે ત્રણ કલાક બેસીને
સુંદરીના પિતાના પત્રની ખબર કાઢ્યા પછી
ત્યાંથી જવું.

રસ્તામાં તે વિવાહ-મગ્નનોજ વિચાર કરતો
હતો. તેના મનમાં આ શ્લોકનું સ્મરણ થઈ આવ્યું:

આવન્નવિન્હ તેજાયાં તાવદ્દર્શો ભવેત્પુમાન્ ।
 યન્નબાલૈઃ પરિવૃતં ર્મશાનમિવ તદ્ગૃહમ્ ॥

“નિશંક, આ સલ છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રી ધરમાં નથી
 ત્યાં સુધી ધર નિસ્તેજ અને ખાવા ધામ તેવું છે.”
 આવા વિચારમાં ગુંધાયલો તે પોતાના ખતેવીના
 ધર આગળ આવી પહોંચ્યો ને ખારણું ઠોક્યું.
 સવીતાની બેહેને આવીને ખારણું ઉઘાડ્યું, તો
 જણાયું કે આજે તેની બેહેનનું મોઢું ખીન્ન
 જણાય છે. પણ આ વખતે સવીતાશંકરનું મન
 સુંદરીમમ હતું એટલે તેના મનમાં ખીન્ન વિ-
 ચારને રહેવાને સ્થાન હતું નહીં. તેથી તેના
 મનમાં, પોતાની બેહેનનું મન કંઈ વિલક્ષણ છે
 એમ આવ્યુંજ નહીં. તે આગલા દિવસોની
 માફક પોતાના ખતેવી પાસે જઈ બેઠો, ને
 પૂર્વાપેરે ગુણુવંતગૌરી અથવા ખીન્ન કોઈના
 મોઢાથી શું વૃત્તાંત બન્યો છે તે જણવાને તે
 ઉત્કંઠીત થઈ રહ્યો. પણ આજે તેની પાસે આ-
 વીને કોઈ સમાચાર કહે તેમ જણાયું નહીં.
 સવીતાનું મન ઉથલપાથલ થઈ રહ્યું, ને તેથી

તેનો બનેવી જે કંઈ બોલતો હતો તેનો એક પણ શબ્દ તેના કાનમાં પ્રવેશ કરી શકતો નહોતો. તેનો બનેવી એકદો પ્રશ્ન પુછીને તેના ઉત્તર માટે રાહ જોતો હતો. પણ સવીતાશંકરે વાત જ સાંભળેલી નહીં એટલે તે ઉત્તર શો આપે? ઘણું થતું તો તે માત્ર “હાં, પછી,” એમ કહેતો અને વખતે તો હાની જગ્યાએ ના ને નાની જગ્યાએ ‘હા બરાબર છે,’ એમ યદ્વા તદ્વા બોલાઈ જતું હતું.

સવીતાશંકરનો બનેવી આ પ્રમાણેનું તેનું ચંચળ-વિકળ મન જોઈને ઘણો આશ્ચર્ય પામ્યો; પણ તે આનું કારણ સારી રીતે જાણતો હતો. પરંતુ મુદ્દાની વાત કહીને સવીતાને દિલગીર કરવો નહીં એવા વિચારથી તે મૌન્ય ધરી રહ્યો પણ જે વાત ચાલતી હતી તે વાત અંધ કરીને તે તુરત તો અબોલ રહ્યો. સાંઝ બરાબર થઈ. સંધ્યે દિવા બળવા લાગ્યા. અને સવીતાને તેનો બનેવી જ્યાં બેઠા હતા ત્યાં આવીને એક ચાકરડી દીવો પ્રકટાવી ગઈ. તે પછી તેણે ચારે તરફ નજર કરી તો સૌ ચિંતામાં જ્યાં ત્યાં બેઠા હતા, ને

કોઈ કંઈ બોલતું નહોતું. આવો રાહધાટ બેઠને સવીતાએ પોતાના બનેવીને કહ્યું કે, “હવે હું તો બહુ છું.”

તેના બનેવીએ કહ્યું, “હાં, ઠીક, વખત પણ ધણો થઈ ગયો છે, બાપો બાપ.” આ વાત સાંભળી સવીતા ઉભો થયો; પણ તેટલામાં તેના બનેવીને કોઈ વાતનું સ્મરણ અકસ્માત થઈ આવ્યું હોય તેમ મોઢું કરીને તે બોલ્યો:

“બાપ સવીતાશંકર, અરે તને એક વાત કહેવાની રહી ગઈ છે તે સાંભળતો બા.”

બનેવીનું આ બોલવું સાંભળી, સવીતાનું હૃદય વૃક્ષસ્થળમાં એવું તો ઉછળવા લાગ્યું કે તેને એમ શંકા થઈ કે કદાચ તેનો બનેવી તેના ધપકારા સાંભળશે. પછી સવીતા જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંજ બેસી ગયો ને બોલ્યો, “બોલો, શું કહો છો?”

બનેવી બોલ્યો, “બાપ, તારો વિવાહ સુંદરી સાથે થવાનો હતો તેમાં વિધિ આવ્યું છે, ને તેથી ધાઈ છું કે આ વિવાહ થાય તેમ નથી.”

સવીતાએ પુછ્યું, “એ તમને કાણે કહ્યું?”

તેનો બનેલી બોલ્યો, “સુંદરીની માતા ગુણવંત ગૌરીએ પોતાની એક સગી સાથે આ સમાચાર કહાવ્યા છે. તેની તે સગીએ કહ્યું કે ગુણવંત-ગવરી ઘણા શરમાય છે તેથી આવ્યા નથી, ને મને મોકલી છે.”

આ સાંભળતા સવીતા જડવત્ થઈ ગયો; પણ પછી બોલ્યો; “શું, લગ્ન નહીં થાય?”

તેના બનેલીએ કહ્યું, “સુંદરીના પિતાનો પત્ર આવ્યો છે કે તે કોઈ કુલીન વરને લઈને ઘણો જલદી વડોદરે આવશે.”

આ સાંભળી સવીતાશંકરમાં ઉઠવાની પણ આવ રહી નહીં; છતાં તે જમ તેમ કરતા બોલ્યો, “આ વાત તો હું પહેલેથીજ જાણતો હતો કે મારા લગ્ન સુંદરી સાથે કદી પણ થશે નહીં. તે તો કોઈ કુલીન સાથે થશે! કુલીન લોકો પોતાની કન્યા મને કેમ આપી શકે વાઈ? પણ જ્યારે તેઓ મને પુછતા હતા ત્યારે હું હુકારો દેતો હતો કે ‘ઠીક છે,’ બાકી મેં આશા રાખીજ નથી. પણ સુંદરીને કોઈ સુંદર વર મળે તો ઘણું રૂડું!”

સવીતાશંકરનો બનેલી તેના આ બોલવાપર કંઈ બોલ્યો નહીં; તે મુંગોજ રહ્યો. થોડીવાર સવીતા ત્યાં મૌન્ય ધરી બેસી રહ્યો, ને પછી પોતાના બનેલીને કહીને પોતાને ઘેર આવ્યો. તેની તે રાત્રી કેવી વિતિ હશે તે માત્ર અનુમાનથીજ વિચારી લેવું જોઈએ. જીજ્ઞે દિવસે પ્રભાતમાં ઉઠીને તેણે પોતાના પુસ્તકો ઉઠાવ્યા, કેમકે હવે પરિક્ષાને ઘણા દહાડા નહોતા. પણ તેનું ચિત્ત પાના પુસ્તકપર ચોંટ્યું નહીં, તેથી તેણે થોડા દિવસની રજા લઈને પોતાને સ્વગામ નડીયાદ જવાનો વિચાર કીધો. પોતાના ગાંસડા પોટલા બાંધ્યા, ને બપોરના ગાડી આવતા તે રેલવેમાં બેઠો. જ્યાં સુધી વડોદરા દેખાયું ત્યાં સુધી તે તે જોમ તેમ ધૈર્ય ધારી રહ્યો, પણ વડોદરા દ્વિતી દૂર થતા તે વસ્ત્રમાં મોઢું છુપાવી અશ્રુ-પાત કરવા લાગ્યો. તેણે નિશ્વાસથી ઘણી લાંબી હાથ મારી, ને માત્ર એકવારની આશાથી તેનું અંગ અડધું નખાઈ ગયું. તેના મનમાં આવ્યું કે વિદ્યાસંપતિ કરતા આજકાળ તો કુળસંપતિ શ્રેષ્ઠ થઈ પડી છે.

૩૨

પ્રકરણ ૫ મું.

નિશ્ચય.

દેસી આકૃતિસોંદિન જાય.
નિધરક ઊઠી અકેલી ધરમે,
રોયં નાહિ અધાય,
સૂનો ગૃહ, સૂનો જગસિંગરો,
સૂનો દેહલખાય.

[રાવકૃષ્ણદેવશરણનો પ્રેમ સદેશો.

આશ્રય વૃક્ષના બંગ થવાથી આશ્રીત સત્તાની
જેવી દુરાવસ્થા થાય છે, તેવીજ, સવીતાશંકરના
વડોદરા છોડવાની વાર્તા જાણવાથી સુંદરીના ચિ-
તની અવસ્થા થઇ પડી છે. જો કે સવીતાશંકર
સાથે તેને કદીપણ વાત થઇ નથી, તોપણ તેના
જવાબી તેનું હૃદયસુન્ય, ગૃહસુન્ય, ને આ સધળો
સંસાર પણ સુન્યવત્ તેને જણાવા લાગ્યો. તે
બણેલી ગણેલી ને ડાહી હતી, તે જાણતી હતી
કે ન્યાત્યાચાર પ્રમાણે તેનો પિતા તેને કાઢ કે-
હેવાતા કુલીન સાથે પરણાવશે, ને ત્યાં તેને
નિરંતર દુઃખમાં દહાડા કાઢવા પડશે. તે જાણતી

હતી કે તેની ન્યાતના ધણા ખરા અક્ષરસુન્ય છે, ને મૂર્ખતા પણ મૂર્ખ છે. તે જાણતી હતી કે સ-વીતાશંકર જેવા રૂપ ગુણ વિદ્યારત્ન તેની ન્યાતમાં વિરલા છે; ને જો કે તેની માતા ગુણવંતગવરીએ તેને કદી પણ એમ કહ્યું નહોતું કે તેનો વિવાહ સવીતાશંકર સાથે થશે, તો પણ તે જાણતી હતી કે તેની માતા, સ્વાત્મદુઃખાનુભવી છે તેથી તેનો વિવાહ યોગ્ય સત્પાત્ર વિદ્વાન સાથે કરવાને ચુકશે નહીં, ને સવીતાશંકર જેવો સત્પાત્ર ને વિદ્વાન ખીજો ન્યાતમાં હમણા નથી તેથી વિ-શ્વાસ હતો કે આવા ઉત્તમને ચુકીને તે કોઈ ખીજાને પરણાવશે નહીં. પણ હવે તેના વિશ્વા-સનું મૂળચ્છેદ થઈ ગયું છે. ને ધણી ચિંતાતુર થઈ છે. પણ તે પોતાનો મનોભાવ બનતા ક્ષુધી છુપાવવાને ધણું મથન કરતી હતી; છતાં તે કોઈપણ પ્રકારે પોતાનું કૃતકાર્ય સિદ્ધ કરી શકી નહીં. તેના મનમાં આવ્યું કે આવા યોગ્યને પાને પડી હોઈ તોજ જન્મારો સફળ થશે એવું દ્રઢ હસ્યું હતું, તેથી સવીતાને જોવાને તે જેમ પહેલા

ઝોટલે જઈને બેસતી હતી તેમ પાછી બેસવા લાગી ખરી, પણ તેના બનેલીના ઘરમાં તે ભ્રમથી પણ જતી નહોતી. તે મનમાં પ્રભુની પ્રાર્થના કરતી હતી કે કોઈપણ પ્રકારે તેના લગ્ન સત્પાત્ર વિદ્વાન સાથે તેની માતા કરે. પણ તેના મોઢાની લાલાસ બે ત્રણ દિવસમાં ઉડી ગઈ, તેનું હસવું ઝટપટ ચાલ્યું ગયું, ને ત્રણ ચાર દિવસમાં તો તેનું વર્ણ મલિન થઈ ગયું ને શરીર સુકાઈ ગયું. તેના પિતાએ લખ્યું હતું કે તેઓ એક મહિનાની અંદર યોગ્ય કુલીન ને સત્પાત્ર જમાઈને લઈને વડોદરે આવી પહોંચશે, પણ આજ વાત કરતા પાંચ માસ વીતી ગયા, પણ તેઓએ પાછો પત્ર લખ્યો નહીં, તેમ કશા સમાચાર પણ કહાવ્યા નહીં. ગુણવંતગવરીને પણ ઘણી ચિંતા થઈ હતી, પણ તે બાપડી શું કરે? તેના મનમાં તો ઘણુંએ હતું કે પુત્રીને યોગ્ય પતિ આપું, પણ જો તે કંઈ લાંબી ટુંકી કરે, ન્યાતિયાલથી વિરૂદ્ધ વર્તે તો ન્યાતવાળા ઘણા હેરાન કરે, ને તે બચને લીધે તે પણ મૂઠ બની ગઈ હતી.

સુંદરીના મોઢા કરતા તેનું મોઢું વધારે નિસ્તેજ થઈ ગયું હતું, ને કન્યાના દુઃખથી તેનું દુઃખ અધિક હતું. સુંદરીને કૃશાંગી જોઈને ગુણવંતગ-
વરીને વધારે ચિંતા થઈ હતી. સવિતાશંકરને વડોદરેથી જવા દીધો તેને લીધે તેનું હૃદય આ-
ત્મગ્લાનિથી વધારે સંતાપ કરતું હતું. કૃટલીકવાર તેણે સવિતાને પત્ર લખવાનો વિચાર કીધો,
હાથમાં કાગળ કલમ લીધા, પણ પાછી ઉદાસ થઈને, વિચાર કરીને જોમની તેમ બેસતી હતી.
જેને એકવાર નિરાશ મુખડે જવા દીધો તેને પાછું કાપે મોઢે ખોલાઈ? પણ આ પ્રમાણે
જ્યારે ચાર ને પાંચ મહીના વિતી ગયા ત્યારે તે ધૈર્ય ધરી શકી નહીં.

આ રીતે મા દિકરી સંતાપમાં પડી ગયાં છે. સુંદરી તો ઈશ્વરપરજ વિશ્વાસ રાખીને બેઠી છે. તે હમણા સુકાઈને ધણી કૃશ થઈ ગઈ છે. આજે આશ્વિનપૂર્ણિમાનો દિન છે. તે એકાંત ભુવનમાં બેઠી છે, ને નિશ્વાસ નાખ્યા કરે છે. તેના નેત્રમાંથી ડળક ડળક આશ્રુ પડે છે. તે મન

સાથે, આંખમાંના અશ્રુ લુંછીને બોલી, “રે! રે!
મારા પિતા તો મારા સદાના શત્રુ છે, પણ
મારી માતા પણ આજ તો મારી શત્રુ થઈ બેઠી
છે. તે પણ કુલવાનને પસંદ કરે છે. તે મારો
તો કશો પણ વિચાર કરતીજ નથી. રે કુળ, તારી
વિશુદ્ધિજ ક્યાં છે? તારું તેજસ્વીપણ્ય ક્યાં છે?
ઓ ધધર! તું સહાય થા, હું તો તારે શરણે છું.

પદ-રાગ સોરઠ.*

કમળા હર ધરિ બાહુ પસારી,
કનકકુંડલ કાનનમે ધારી;
લલિત કલિત વનમાળા ચેહેરી,
નય દુઃખહારિ દેવ હરી.

નયનનય દિનમણી તેજ પ્રકાશક,
નયનનયનયનય ભવભય નાશક;
મુનિમન માનસજલજ વિહારી,
નય હરિ ગરડાસન મુરારી.

નય કાલિ વિપધર બળગંજન,
નય પ્રભુ પ્રજા જીવતી મનરંજન;
જડકુળકમળ સુરદગ ખંજન,
નય નય હરિ કેરાવ ભવભંજન.

• નયદેવકૃત ગીતગોવિંદની અષ્ટપદીનું ભાષાંતર.

જયજય સુરમધુ નરક વિદારક,
 પન્નગપતિ ગામી જગતારક;
 જયજય સુરકુળ સુખ વિસ્તારક,
 જય હરિ દેવ ભક્ત ભયહારક.
 જયજય અમળ કમળ ફળ લોચન,
 જયજય ભવપતિ ભવદ્વેષોચન;
 જય ત્રિભુવનપતિ પ્રજાત્રિય નાયક,
 જયજય હરિ અધ દુઃખ નસાયક.
 જયજય જનકસુતાના બૂધજી,
 રજી છત્યા ત્રિશિરા ખર દુષજી;
 જયજય શ્રીહરિ રાવજી નાશક,
 જયજયજય હરિ વિદ્ય વિનાશક.
 જયજય નવળ રયામવપુ સુંદર,
 જય કુમુદપૃષ્ઠ ગીરિધર મંદર;
 શ્રીમુખ શશીરત રાસ વિહારી,
 દીનાનાથપે ભલે બળહારી.
 સદા છીએ તુજપંકજ દાસ,
 પુરો 'નિજ ભક્તજનની આરા;
 નિત નિત કરો ભક્ત દુઃખ નાશ,
 ધર્મે તુજ ચરણનો વિશ્વાસ.
 શ્રી જયદેવ રચિત મન ભાવ્યું,
 મંમળ ફળવળ ગીત મુહાવ્યું;

મદનમૂર્તિ જે મનમાં રમી
તેને નવ રહેશે કંઈ કમી.

હોહરા.

વિદ્ય વિદારક એ પ્રભુ, લો અનાથ સંભાળ;
માતપિતા વેરી હવા, ગણે ન નિજનું બાળ;
આવિ છું તોરે આશરે, છ' નવ હેતા નાથ;
લક્ષ્મણ પ્રભુ રાખજે બાંહે મહાની લાજ.

આ પ્રમાણે પ્રભુપ્રાર્થનાએ સોચંતિને વિલપંતિ તે
વિચારમાં પડી ગઇ છે, એટલામાં તેની માતા તેની
પાસે કંઈ કાર્યસર આવી પહોચી. વાતચિતમાં
તેની મા સમજી ગઇ, ને તેથી દ્રઢ ઠરાવ
કીધો કે બહેને, ગમે તેમ થાઓ લગ્ન કરીશ, કારણ
હવે હું મારી પુત્રીનું દુઃખ જોઇ શકતી નથી. તેણે
ઘરમાં જઇને સવીતાને એક પત્ર લખ્યો, ને તેમાં
જણાવ્યું કે, તમારી સાથે સુંદરીના લગ્ન કર-
વાનો નિશ્ચય કીધો છે, હવે માત્ર તેના આવ-
વાનીજ વાર છે. હવે કદાચ સુંદરીનો પિતા
રતિપતિજેવો કાંતિવાન, બૃહરપતિ જેવો બુદ્ધિમાન,
કુળમાં કુલીનોનો અગ્રાગણ્ય વર લઇ આવશે તો પ-
પણ હું કદીપણ તેને સુંદરી આપીશ નહીં, પણ

હવે સવિતા ને સુંદરીનોજ હાથેવાળો મળશે. કદાચ ન્યાતવાળા આ બાબતમાં મને ને તમને પુછવાના તો નથીજ, પણ પુછે તો જે ભવિષ્ય હશે તે થશે, પણ આ વાર્તાનો મેં દ્રઢ ઠરાવ કીધો છે. ”

ગુણવંતગૌરીએ મનમાં એમજ વિચાર કીધો કે તે પોતાની એકનીએક પુત્રી, બહેલી ગણેલીને સંસારમાં સુખી કરી શકે નહીં, તો પછી તેના જીવવાનું કુળ શું ? કુલીનપણાના સંબંધને લીધે, તે પોતે, પોતાના સ્વામિના સંબંધમાં, છતે ધણીએ વૈધવ્ય અવસ્થાનુંજ દુઃખ ભોગવતી હતી, તો શું તે આ પ્રમાણે પોતાની વહાલી દીકરીને પણ તેની સકુમાર અવસ્થામાં આવાજ દુઃખની ભોક્તા કરશે ? નહોંજ.

કુલીન વાર્તામાં વાસ્તવિક રીતે જેતાં આપણું આર્ય ગૃહરાજ્ય ખહુ અસ્તાવસ્તા થઇ ગયું છે. આઠણોમાં કુળ તો પેહેલું ને પહેલું, પછી બીજા ગુણ જેવામાં આવે છે. કુલીન મૂર્ખ હોય તે પેહેલો પુણ્ય છે, કેહેવાતો અકુલીન સરકાર પાત્ર

હોય તોપણ તેનું ક્ષેપ્તુજ નહીં. આથી ધણી
ચાતોમાં-પ્રાદ્ધણ વાણીયા સર્વમાં-કુળને કન્યા પ-
રણાવાથી સ્ત્રીઓની અવસ્થા ધણી દુર્વ્યજ જણાય છે.

માતાપિતાનું કર્તવ્ય એજ છે કે પોતાના દિકરા-
દિકરીઓને સુખ મળે તેમ કરવું. પણ આવું
કેટલા સમજે છે? સંતાનોનું સંસાર સુખ એ
શું છે તે ધણા થોડા સમજે છે. લઢાવો
લેવો, ને તેને માટે જ્યાં ગમે ત્યાં બાળકોને
ફેંકવામાં આવે છે. દશ વરસના છોકરા સાથે
પંદર વરસની છોકરી, મૂર્ખ વર સાથે બહેલી
ગણેલી ડાહી વહુ, રૂડા સાથે જુડી ને જુડા સાથે
રૂડી, રૂપવાન સાથે કુરૂપડી ને એળીએળ સાથે
બત્રીશલક્ષણેપુરાના વિવાહ કેટલા બધા થાય છે-
તેનો વિચાર કરતા કમકમાટ છુટે છે. આવા ધણા
જોડા છે-ને ધણા કહે પણ છે કે કાગડો ફડી-
થઈ લઇ ગયો, પણ ધડી પછી તે વિચાર
નિઃસત્વ થાય છે. જાણે વિચાર મુન્યજ હોય.

ગુણવંતગૌરી પોતાની પુત્રીના કલ્યાણ માટે
ધણી કાળજી રાખનારી હતી, ને તેના મનમાં કુખા-

ભિમાન કરતા સુખાભિમાન ને ગુણાભિમાન વધારે
હતું ને તે સત્ય અભિમાન, નહીં કે ટાપટીપીયું. તેથી
તેણે સવીતા જેવા ભણેલા ગણેલા સાથે પોતાની
પુત્રીનો વિવાહ કરવો યોગ્ય ધર્યો, ને તે આટલે
કેટલાક વિદ્વાનોની છુપી સલાહ લીધી. કેટલાક
સમજીક ન્યાતિલાની પણ સલાહ લીધી, પણ આ
વાત તેણે ધણી ગુમ રાખી. કેમકે ન્યાતમાં
અગોવગો થાય તો તેની ધારણા પાર પડે નહીં;
અને તેથી આ વાતથી પોતાની પુત્રીને પણ
અણમણ રાખી.

પ્રકરણ ૬ હું.

કુલીન જમાઈ.

મરૂંટ બદન બચંકર દેહી,
દેખત હ્રદય ક્રોધ બાતેહી;
દેખિ શિવહિસુરતિય મુસકાહી,
બરલાયક દુલહિન જગ નાહી.”

[માનસરામાયણ.

જે દિવસે શુભવંતઝૌરીએ સવીતાશંકરને પત્ર

લખ્યો, તેને ખીજે દહાડે વિગ્રહાનંદભટ્ટ મહારાજ, પોતાના ગામની પડોસમાં આવેલા ગામમાં ગયા. ત્યાં તપાસ કરી તો વિગ્રહસંતોષીરામ નામના ભારદ્વાજ ગોત્રના એક કુલીન બ્રાહ્મણ તેઓને જમાઈ કરવાને યોગ્ય જણાયા. તેમની સાથે વિવાહનું નક્કી કરીને દિવાળી ઉતરતા ત્રીજે દિવસે વિગ્રહાનંદ, પોતાને સાસરે આવ્યા. વિગ્રહસંતોષીરામ પણ સાથેજ હતા. તેઓનું સ્વરૂપ જોવાજોગ હતું. ગોળમટોળ માટલા જેવું માથું હતું, ખાવાપીવાનું નહીં હોવાથી શરીર સોરાઇ સુકાઇ ગયું હતું. રંગે તેમના આગળ બેસની બેસ પણ પાછી હો. માથાના વાળ પાકી ગયા હતા, ને મોઢામાં દાંત તો માત્ર ગણત્રીનાજ રહ્યા હતા. પગના ટેટામાં અનેક પ્રકારના ગાંઠાગડડા બાઝેલા હતા. મોઢાપર સીલીના વાણુનો પાર નહોતો. આખા શરીરપર રીંછની પેઠે વાળ ઉગેલા હતા. હળસીભાઈપેરે કાળા છતાં મોઢામાં પાનનો કુચો દોઢ શેર દાબતા તેથી હોઠ બાલ જણાતા હતા. નાકનો નસકોરામાં તપખીર ગડબવાથી

નસકોરા એવા તો પહોળા થઇ ગયા હતા કે તેમાં સવાશેર તપખીરનો હીસાળ લાગે નહીં; ને તપખીરના સડકા લેવાથી પેલી કેહેતી પ્રમાણે ‘ઘુંઘે તેના લુંગડા’ પણ તપખીરીયા રંગના થઇ ગયા હતા. એકાદો ચપટો તપખીરનો ભરતા તે વેળાનો તેમના મોઢાનો ઘાટ જોવા જોવો થતો હતો. નાકમાંથી પાણી તો ટપકતું જારીજ હતું, ને મોઢામાંથી લાલ ગળે તે તો જુદીજ. ઉમ્મર તો ઝાઝી નહોતી, પચાસપંચાવનને પહોંચી ગયા હતા!! આવા કાંતિવાન છતાં તેઓ કુલીન હતા. તેમના દાદાના દાદાએ સોમયાગ કર્યો હતો, ને ખંડેરાવના ખાપ શિયાળરાવના વખતમાં તેઓ સાત બાબાસાધ્યે ગામનું શાસ્ત્રીપણું કરતા હતા, ને પચાસ વરશપર એમના એકાદા વડવાને જ્યોતિ-પશાન્ન સારું જાણવાને માટે વરસદહાડે બાબાસાધ ૬૦નું વરસાસન શરૂ થયું હતું. આજે તો તેમાં ખાર ભાગ પડી ગયા હતા. વળી વિદ્વસંતોષીરામના પરદાદા ઔદિય જ્ઞાતના પટેલ હતા ને ન્યાતમાં કરતા કારવતા પણ ગણાતા હતા; અને તેથી

આજ વરસો થયા તેમની પ્રતિષ્ઠા ન્યાત જ્યા-
તમાં ધણી ગણાતી આવી છે. ન્યાતમાં તેમના
વગર પાટલો ફરે નહીં તેમ ગાયકવાડ સરકાર-
માં જ્યારે શાસ્ત્રી પંડિતોની સભા બરાતી ત્યારે
તેઓને નિમંત્રણ આવતું હતું. જોકે એ પોતે
તો અક્ષર પણ જાણતા નહીં, ને માહફેવની
શદ્ધિ કરતા તો ભટ્ટ મહારાજ જાણતા કે તેઓ
જનમાનનું કેટલું કલ્યાણ કરી નાંખે છે, નેયજમાન
જાણતો કે આપણા વિદ્વસંકટ ગયા, બાકી પાના
હાલાવી જાય તેજ, એક શ્લોક પણ પૂરો પા-
ધરે વાંચતા આવડતો હોય તો-બીજા કોના સમ
ખાધ્યે-એમના પોતાના આપનાજ સમ !

જ્યારે ગોકુળરાયજી પોતાના બનેલીને બીજો
કાગળ લખ્યો તે પછી વિચ્છાનંદે આસપાસ ॥
માણસોથી અંધર દઢાવી તો, કેટલેક દિવસે,
જાણે મસાળ લઇને ટુંડી કાઢ્યા હોય તેમ ખરે
બપોરે આ વરરાત્ર ક્યાં પડેલા હતા તે જણાયા.
તેમને વિવાહને માટે સમજાવતા સમજાવતા ધણી
મેહનત પડી હતી, ને તેમ કરતા વિચ્છાનંદને

પ્રથમ પાંચ દશ રૂપયાનો ખરચ પણ થઈ ચુક્યો હતો. પોતાના કુળ સમાન માત્ર આજ વરરાત્રિ છે એમ જણાવાથી વિઘ્નહાનંદે ધણા સંતોષ પામ્યા હતા. વિઘ્નસંતોષીરામે આટલી ઉંમરમાં અગિયાર કન્યા સાથે લગ્ન કીધા હતા, અર્થાત્ તે સર્વેનું કુમારીકાનું કલંક કાઢ્યું છે, બાકી કોઈને પણ એક દિવસ સુખ આપ્યું નથી. તેમના ઘરમાં તો હાંલેહાંલે લડે, ને બિલ્લાથી કંઈ આવે તેપરજ ગુજારે કરે તેમ હતું, પણ તોર તો નવજન્મીનો હતો. તેઓ જો હમણા સુંદરીને પરણે તો બારમી કન્યાનો આધાર થાય તેમ હતું !

જ્યારે વિઘ્નસંતોષીરામ સાથે વિવાહની વાત કરવામાં આવી, ત્યારે પ્રથમ તો તેઓ છાપરે ચઢીને બેઠા. પછી વાત પેહુરામણીપર આવી. અને તે સાથે આ પણ જણાવ્યું કે તમારી દિકરીના બરણુપેષણુનો બદોબસ્ત તમારેજ કરવો પડશે. વિઘ્નહાનંદે કહ્યું, “તમારી ઇચ્છાની બહાર હું નથી, તમે ખરેખર કુલીન છો, ને તમારા જેવા જમાઇ મને ત્રિભુવનમાંથી પણ

મળનાર નથી, તમે ચિરંજીવ રહો. તમારા જેવા સુખુદિધ, સજ્જન, કુલીન, વિદ્વાન મનુષ્ય આજ કાળ મલવા કઠીણ છે. તમેએ જે જે કંઈ કહ્યું, તે મારે કબૂલ છે, મંજુર છે. મારી પુત્રીના ભરણપોષણનો હું બંદોબસ્ત કરીશ, તે બાબતમાં જોઈતો હોય તો સ્ટામ્પનો કાગળ લાવી દસ્તાવેજ કરી આપું. તે મારી પુત્રી જન્મથીજ પોતાને મોસાલ રહે છે, ને તેના મામા તેનું પોષણ કરે છે. લગ્ન થયા પછી પણ તે પોતાના મામાને ત્યાં રહેશે, તેની તમે કશી ચિંતા કરો નહીં. અને પેઢેરામણી મારી શક્તિ મુજબ આપીશ, તેમાં તમે બોલશો નહીં.”

વિદ્વસંતોષીરામે કહ્યું, “પેઢેરામણીનું પેહેલે નક્કી થવું જોઈએ. જેટલી કન્યાની ઉંમર વધારે હશે તે પ્રમાણે પેઢેરામણીનું પણ વધારે આપવું પડશે. એ વાતથી તમે કંઈ અણુજાણુ હશો નહીં. તમે પણ કુલીન છો, પૈસા કેમ લીધા છે તે જાણો છો. તમારી કન્યાની ઉંમર કેટલી છે વાર?”

વિગ્રહાનંદે કહ્યું, “કંઈ ઘણી નથી, પંદર સોળ વરસ હશે !”

“અહોહો ! પંદર સોળ ! એ તો ઘણા થયા. તમારી કન્યામાં કંઈ ખોડ હશે તેથી કોણ સંધરે ? વિગ્રહાનંદજી, એ વાત હવે તો માંડીજ વાળો. એવી ડોસી જીવીને હું મારે ગળે બાંધવા રાજી નથી. તમે કોઈ શોધી લો. એ કોંટ હું ક્યાં ગળે બાંધું,” વિઘ્નસંતોષીરામે છાપરે ચઢી કહ્યું.

વિગ્રહાનંદે કહ્યું, “નહીં મહારાજ, તમે એમ બોલો નહીં. મારી શક્તિ પ્રમાણે હું પેહેરામણી આપીશ. પણ મારી અવરયા તરફ નજર કરીને કહો કે કેટલા રૂપિયા પેહેરામણીમાં રોકડા આપવા .”

વિઘ્નસંતોષીરામે પેહેરામણીથી લક્ષ્યાપને કહ્યું, “જીઓ, વિગ્રહાનંદજી, કુલીન જમાણ કંઈ શોધ્યા સટાસટ મળતા નથી. હવે તમે આવ્યા છો તો મોંઢું છંદાવું નથી, ને તેથીજ હા પાડું છું. તમે સમજીઓ, ને હું પણ કુલીન છું, તે વગર કંઈ મારે લાંબા આ અગિયાર અગિયાર લોંઘીયો

પાણી બરવાને દલણા દલવા આવે ? વાતમાં કંઈ વિસાત નથી, મને ત્રણસો રૂપયા રોકડા આપશે ને બાકીનો સામાન આપશે તો બસ ! જે આપણી ન્યાતનો આલ છે તેજ હું માંગું છું, ને તે મળશે તો પછી મને કશો વાંધો નથી. હું કંઈ વધારે માંગતો નથી. મારી પેટેલી ધણીયાણી, મૂર્ખારામની દિકરી સાથે લગ્ન થયા ત્યારે તો દાયજામાં આઠસો લીધા હતા, આ છેલ્લી આવી ત્યારે પણ પાંચસો રોકડા ને બસોનો માલ આપ્યો હતો; આ તો હમણાં તો તમારી અવસ્થા જોઈને કમમાં કમ કહ્યું છે

વિગ્રહાનંદે તેને ધણો સમજાવીને બસો રોકડા ને સોનો માલ આપવાનો ઠરાવ્યો; તે પછી તેઓને ઘેરથી જન લેઈને આવવાને કહ્યું. જનમાંંતો ત્રણ જણ હતા એટલે તુરત સૌને સાથે લઈને વડોદરે આવ્યા. કાર્તિક સુદ ૧૨ ના શુભલગ્ન ઠરાવ્યા હતા. વિગ્રહસંતોષીરામ રેલ ગાડીમાં બેસતાંજ વિચાર કરવા લાગ્યા કે મારે સાસરે જતાં આજે તો ધણું દિવસે કંસારના થશે;

સારં સન્માન થશે, તે મને જોતાંજ સાસુજી
રાજી રાજી થઈ જશે. પણ આ આશા કેટલી
ફલીભૂત થઈ તે જોવાનું છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

સોચના.

વહ સુંદર રૂપ વિલોહી સખી,
મનહાથ તે મેરો લગ્યો સો લગ્યો;
ચિત્ત માધુરી મૂરતિ દેખતહી,
હરિચંદ્ર નૂ જય પગ્યો સો પગ્યો;
મોહિ ઔરનસો કહ્ન કામ નહીં,
અંબ તો જે કલંક લગ્યો સો લગ્યો;
રંગ દૂસરો ઔર ચઢેંગો નહી,
અલિ સાંવરો રંગ રગ્યો સો રગ્યો.

[પ્રેમમાધુરી.

વિગ્રહાનંદ જમાધરાજને તેડીને આવ્યા તે
ખખર સુંદરીને તેની સખી મોતીગવરીએ આપી.
આ સમાચાર જાણતાંજ સુંદરીના હોંસ કોશ
હડી ગયા; કેમકે તે માનતી હતી કે તે-
ના પિતાએ જે મંગળચૂર્તિ પ્રસંદ કરી

હશે તે તેના સંસારને દુઃખ દાવાનળ સમાન કરવાને બસ થશે. જેવા તેના પિતા ઘરમાં આવ્યા તેવીજ તે પડશાળમાં આવીને પોતાના પિતા, જેના દર્શન જન્મ પછી ખીજવાર આજેજ થયા તેના, અને પોતાના ભવિષ્યના પતિના દર્શન કીધાં કે તે એકદમ બાવરી બની ગઈ. તે તુરત પોતાના ઝોરડામાં એકાંતે ગઈ ને એકદમ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા લાગી, તેટલામાં તેની સખી મોતીગવરી પણ આવી પહોચી. તેણે સુંદરીને સોડમાં લઈ શાંતિ આપવા માંડી, પણ સુંદરીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું હતું, અને તેણે પોતાની માતાનું દુઃખ જોયું છે એટલે તે જરા પણ ધૈર્ય ધરી રહી નહીં. તે બોલી, “ બેહેન મોતી, તું શું મને હવે ધૈર્ય આપે છે ? આ મારો મન-ખો તો હવે એજે ગયોજ સમજજો. મારા પિતા, કોણ જાણે મારા કીયા જન્મના શત્રુ છે, તે આજે મને દુઃખ દાવાનળમાં હડસેલી પાડીને કૃત્કૃત્ય થવા ઇચ્છે છે. રે હું મરી ગઈ હોત તો પણ વધારે સાફ થાત. મારું બધું ગણું

સર્વે અવરથા ગયુંજ તે હવે હું સારી રીતે સમજી
છું. મારા દુઃખનો કશો પણ આરો આવે તેમ
નથી. ”

મોતીગવરીએ કહ્યું, “પણ આમ શોક કરવા-
થી કંઈ આવેલું સંકટ જવાનું છે. તેનો ઉપાય
કરવો જોઈએ. ધીરજ એ સઉથી મોટી વસ્તુ છે.
ઘેર્ય ધર ને ઉપાય કર. ”

સુંદરી બોલી, “ શું ઉપાય કર ? હું જાણું
છું કે મારી જ્ઞાતમાં સવીતા જેવા સારા ભણ્યા
ગણ્યા ધણાજ થોડા છે, ને તેની સાથે મારા
લગ્ન થયા હોય તોજ હું સુખ પામું તેમ છે. પણ
ઓ મુશ્વરા ! ઓ નોધારાનાઆધાર, કરુણાસાગર,
દયાસિંધુ, તું આ વેળા મારી કંઈ સહાય કરશે
નહીં ? જો તે મને આટલે સુધી જ્ઞાન આપ્યું નહોત,
ભણાવી નહોત, જો તે મને જ્ઞાનચક્ષુ આપ્યા ન
હોત, જો તે મને આંધલીજ રાખી હોત તો જે-
શક હું મારું જીવન આ મારી ખીજ બેહેનો પેરે
ગમે તેમ ગાળત, પણ તે મને સમજણ આપી,
સારા નરસાની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ આપી,

અને પછી આવી રીતે આજે મને મરણ શરણ કરતાં પણ વધારે ભુંડો જે સંસાર તેમાં નાંખવા તૈયાર થયો છે શું ? રે પ્રભુ, સહાય કર, ને તારે આધારે આબેલી બાળકીને તાર. ”

મોતીગવરી બોલી, “ જોશક તે તારશે. બે-શક તે તને બચાવશે. ”

જોશક ઇશ્વરેજ તેવો બચાવ કીધો, અને ઇશ્વરજ તેને સહાય થયો.

સુંઠરીનો કરુણસ્વર સાંભળીને મોતી પણ રડવા લાગી. તેના દુઃખનો વિચાર આવતાંજ તેનું મન પણ છિન્નભિન્ન થઈ ગયું. તે રડતાં રડતાં બોલી, “ બેહેની, તું રડે છે શું કામ ? ચાલ આપણે કંઈ કરીયે, ને આ મોતમાંથી તને ઉગારીએ. ”

એટલામાં ગુણવંતગૌરી નિરાશ પગલે જ્યાં આ બે જણી બેઠી હતી ત્યાં આવી પેહોચી.

વિઞ્ઞાનંદ જે જમાઈને પસંદ કરીને, કાગડાની કોટે રતન બાંધવાને તૈયાર થયા હતા, તે જમાઈરાજને જોતાંજ ગુણવંતગવરી અત્યંત

ઉદાસ થઈ ગઇ. તેણીએ પેહેલા તો એમજ ધાર્યું હતું કે તેના ધણી, કંઈ નહીં તો, સવીતાથી શ્રેષ્ઠ તો નહીં, વિદ્વાન તો નહીં, પણ કોઈ તરણુને પોતાની દિકરીને માટે પસંદ કરી આવશે; પણ આ વિધ્નસંતોષીરામના જેવા જ-માઈજી આવશે એવું તો તેના સ્વપ્નામાં પણ નહોતું. કદાચ સવીતાશંકરને ગુણવંતગૌરીએ જોયો નહોત તો તે આ વિધ્નસંતોષીરામને નિરખી આટલી બધી કોપાયમાન ન થાત એમ નથી. પણ આ જમાઇરાજની સુંદરતા, વિદ્વતા સર્વે જોઇને તેને તો પગથી તે માથા સુધી આગ લાગી. કન્યા રૂપગુણ સર્વેમાં શ્રેષ્ઠ હતી, ત્યારે વરરાજ કોઈ મહામૂર્ખ શિરોમણી જણાતા હતા; તેમાં એકવાર સવીતા જેવા ગુણસંપન્નને જોયા પછી આવા અપાત્રને, કેવળજ અપાત્રને, પોતાની કન્યા આપવી તેના કરતા વિશ્વામિત્રીમાં ઝંપાપાત કરાવવો ગુણવંતગૌરીને વધારે યોગ્ય લાગ્યો. બ્યારે સારો જમાઇમજે ત્યારે નદારાને કોણ પસંદ કરે ? અને

તેમાં વળી ગુણવંતગવરી જેવી, પોતાની એકની એક કન્યાને, આવા કુરૂપડા, ધરડા, પલીચેલ, ભી-ખારડાને કેમ સમર્પણ કરે? નહીંજ કરે.

આવા વિચારમાં ગુંથાઈ ગયેલી ગુણવંત-ગવરી સુંદરીના ઓરડામાં આવી; તેમાં જ્યારે તેણીએ પોતાની દિકરીને ચોધારે રડતા જોઈ, ત્યારે તો તેનું કાળજીનું ફડકવા લાગ્યું. સુંદરી પાસે જતાંજ મા દિકરી સારી પેઠે રડી પડ્યાં; ને સાથે મોતીગવરી પણ રડી.

પછી ગુણવંતગવરી બોલી, “જેહન, રડ ના, તારા નસીબમાં જે લખ્યું હશે તે કોણ મિથ્યા કરી શકે તેમ છે?”

સુંદરી-માડી, તું પણ શું એમજ કહે છે કે? રે નસીબ નસીબનું શું કરે છે? માફ નસીબ તો ફડું છે, પણ તું હાથે કરીને ભુંડું કરશે તો તેમાં હું કોનો દોષ કાઢું? જ્યારે વાડ થઈને ચીભડા ગળશે તો પછી સોંધી વસ્તુ ક્યાંથી મળશે?

ગુણવંતગવરી-પણ હવે હું શું કરું ?

સુંદરી-મારા ગળાપર છરી ફેરવ એટલે બસ.

તેં મને જન્મતાજ દુધ પીતી કીધી હોત તો
પછી તારે ને મારે કંઈ સંતાપ નહોતો. પણ
તેં મને ઉછેરી પાછેરી મોટી કરી, બણાવી ગ-
ણાવીને સમજણી કીધી, સારા નરસાની મને
સમજણ આપી, ન્યાતમાં વર નહીં મળવાથી
તેં મને આટલી બધી મોટી ઉમરની કીધી,
મારે દુઃખે દુઃખી પણ થઈ, તો હવે શું મારે
દુઃખે તું સુખી પણ થવા ધારે છે કે ? તું
વિચાર કર, કે મને તું કોની સાથે પરણા-
વવા ધારે છે ? મારા પિતા તો તારા સદાના
શત્રુ છે, તે મારા કેમ સ્નેહી હોય ? તું મને
એક ઘોર અધારા કૂવામાં ફેંકી દે તે વધારે
સુખદાયી છે, પણ તું મને આ બેસપતિ જેવા
સાથે નહીં પરણાવશે ! !

ગુણવંતગવરી-પણ આપણા ન્યાતિ ચાલ
પ્રમાણે તારા પિતાના સમાન કુળવાળા સાથે
તારા લગ્ન કરવા બેઠ્યો. બે તેમ નહીં કરીએ
તો તારા પિતાના કુળને હંમેશનું લાંછન લાગે, તો
કહે હું શું કરું ? દાર્ઢ બીજે કુલીન જમાઈ ન-

હીં મળે તો પછી તારો, મારો ને તારાપિતાનો શો ધલાજ છે ?

સુંદરી-ઓ મા, તું કુળની વાત પડતી મૂક, ને મારા કોઈ સત્પાત્ર સાથે લગ્ન કર. કૂળ કૂળ શું કૂટયા કરે છે ? જેનામાં સ્ત્રી પોષણનું સામયું નથી, જેણે એક બે નહીં પણ અગિયાર મારા જેવી કુંવારકાઓના ગળાપર છરી ફેરવી છે, જે એક રીતે સ્ત્રી હત્યારો છે, બાળ હત્યારો છે, જે બિલ્લા માંગીને મહાકષ્ટ પેટ ભરે છે, જે વલી વૃધ્ધ, વળી કુરૂપ, વળી પતિ ધર્મ નહીં જાણનાર એવો છે, તેને તું શું કુલવાન કહે છે ? અરે ! એવા કુળવાનના કુળપર આગ લાગે, એવા કુલવાનને જે પોતાની નિર્દોષ કન્યા પરણાવવાની ઈચ્છા કરે છે તેનાપર પ્રભુનો કોપ ઉતરો.

ગુણવંતગવરી-પણ મારાથી કંઈ થઈ શકે તેમ નથી તેનું કંઈ ? હું શું કરું ?

સુંદરી-મને ન પુછ, તારા મનને પુછ. નહીં તો હું તને ખાત્રીથી જણાવું છું કે આવા મનુષ્ય સાથે પરણવા કરતા હું મારો દેહ ત્યાગ

કરીશ. જનની, તું શું મને મરણ પામેલી જોવા
 ચાહે છે? મારું રક્ષણ તું નહીં કરી શકે તો
 કાણ કરશે? વિચાર કર, ને જે યોગ્ય પુરૂષ છે,
 જેને તેં તારા મન સાથે યોગ્ય ગણ્યો છે તેને
 મુકીને મને આવા મૂર્ખ સાથે નહીં પરણાવ.
 મારા શિક્ષકપ્રાદ્ય એક વખત કહ્યું હતું કે
 સંકટ આવે ત્યારે પ્રભુ સ્મરણ કરીને હિંમત
 રાખીને કાર્ય જે કાઈ કરે છે તેનું કાર્ય સિદ્ધ
 થાય છે. તું હિંમત પકડ, મારા આ આસુ
 તરફ જો, ને પછી શું કરવું તે તારા મનને પૂછ.
 જોઈએ તો મને લગ્ન પેહેલા મરેલી જો, અથવા
 રૂડે ઠેકાણે પરણાવેલી જો.

ગુણવંતગવરી, સુંદરીનું આ ભાષણ સાંભળીને
 સકડજ થઈ ગઈ. તેનું મન જરા ધચુપચુ હતું
 તે હવે દ્રઢ થયું, ને તેણે મનમાં નિશ્ચય કીધો
 કે ગમે તેમ કરીને પણ મારી આ સુલક્ષણી પુત્રીનું
 સંરક્ષણ કરવું એ મારો ધર્મ છે, ને તે ધર્મ
 હું બજાવીશ. તે તુરત સુંદરીના કાનપર પડી
 ને કંઈ બોલી, જેથી સુંદરી સહેજ મલકાઈ. પણ
 તેનું મન ધડકતું હતું.

મા તરત ચાલી ગયા પછી બંને સખી એક બીજાને પ્રેમથી ભેટી. મોતીગવરીએ કહ્યું, “જો તું ધૈર્ય ધરશે તો હવે હું તારી માતાને સમજાવીને કોઇપણ પ્રકારે તને સુખ મળે તેમ કરીશ. તું ઈશ્વર સ્મરણ કર, ને તેના પર આસ્થા રાખ.”

પછી બંને જણીઓ છુટી પડી. જો કે હજી સુંદરીને ધીરજ નહોતી, પણ તેના મનમાં કંઈ કંઈ આશાના ચિહ્ન દેખાતા હતા.

પ્રકરણ ૮ મું.

સ્વપત્નિ સંભાષણ.

* સુહૃદાં હિતકામાનાં યઃશ્રુણોતિ ન ભાષિતં
વિપદોનિહિતાતસ્ય—

સવીતાની બેહેનનું નામ મધુરિમા છે, અને તેના બનેલીનું નામ મંદિરાનંદ છે. મંદિરાનંદની

* જે હિતધારી મિત્રોનાં વચન સાંભળતો નથી તે વિપદથી પીડાયલો જ છે.

આંખમાં મોતીઓ આવ્યો છે, ને તેથી તેનાથી દેખાતું નહોતું. તે આંખનું ઔષધ કરવાને અમદાવાદથી વડોદરે આવ્યો છે. પેહેલા આંખ-માંથી મોતીઓ કાઢવા જેવો નહોતો, કેમકે તે અપકવ હતો, ને તેથી ડાકતર બાલચંદ્રે તેને થોડા દિવસ અન્ને રહેવાનું કહેવાથી તે રહ્યો છે. હમણા એક આંખનો મોતીઓ પાકો થવાથી તે કાઢ્યો છે. ડાકતરે જણાવ્યું હતું કે એક આંખ સારી થયા પછી બીજીને સુધારવામાં આવશે. બ્યારે સવીતા નડીયાદ ગયો ત્યારે મંદિરાનંદની એક આંખ તદ્દન સારી થઈ ગઈ હતી, તોપણ ડાકતરે તેને લખવાવાંચવા વગેરે જે કામથી આંખને સ્થિર રાખતા શ્રમ પડે તે કામ કરવાને સાફ મના કરી હતી. સવીતા જેટલા દિવસ વડોદરામાં હતો તેટલા દિવસ નિત્ય તેની ખબર લેવા આવતો હતો, ને તેની સાથે વાતચિત કરીને તથા સેતરંજ વગેરે રમીને તેને ગમત આપતો હતો. પણ સવીતાશંકર વડોદરા છોડી ગયો તે પછી મંદિરાનંદને એકલા રહેવું બહુ ભારી થઈ

પડ્યું. મધુરિમા ગૃહકાર્ય કરવામાં, ઔપધ વગેરે તૈયાર કરવામાં, રાંધવાસિધવામાં રોકાઈ રહેતી તેથી તે પોતાના પતિની પાસ બેસીને વાતચિત કરે તેટલો તેનો અવકાશ મળતો નહોતો. સવી-તા જે દિવસે વડોદર છોડી ગયો તે દિવસ તો જેમ તેમ કરતાં મંદિરાનંદે કાઢ્યો, પણ ખીજે દિવસે ગમતું નહીં હોવાથી તેને એક પુસ્તક વાંચવા હાથમાં લીધું. તેણે મનમાં ધાર્યું કે બે ગ્રંથ પાના વાંચ્યા પછી પુસ્તક મુકી દઈશ. પણ તેના દુર્ભાગ્યને લીધે પુસ્તક એવું તો રસમય હાથમાં આવ્યું કે તે પુરું કરવા વગર હાથમાંથી મુકવું ગમ્યું નહીં. ગ્રંથ સવારના આઠ નવ વાગે વાંચવો શરૂ કર્યો, તે ઠેઠ રાતના દશ વાગતા સુધી વાંચવો જારી રાખ્યો. મધુરિમાએ વારંવાર, વાંચવાનો અટકાવ કર્યો, પણ મંદિરાનંદે કહ્યું, “હમણા મૂકી દઉં છું. મને વાંચતાં, કંઈ કંઈ થતું નથી, તો શી હરકત છે? વાંચ્યા વગર આંધળા માણસ હું કેટલા દિવસ ગાળું; પણ હમણા મુકી દઈશ.” આ રીતે ખીના કેહેવાને

નહીં ગણકારતાં પુસ્તક વાંચ વાંચ કીધું ને પુરું
 કીધા પછી તે હુલ્લાસ ચિતે સુષ ગયો, ને તેને તે
 સમે કંઈ પણ દુઃખ જેવું જણાયું નહીં. પણ
 પાછલી રાતના આંખમાં દુઃખવા માંડ્યું, ને તેના
 નેત્ર ઉપડી ગયાં. નેત્ર ઉપડીને ચારે તરફ જોવા
 માંડ્યું તો જણાયું કે તેની આંખે કંઈ દેખાતું
 નથી. જેમ તેમ કરતાં તે રાત કાઢી, બીજે
 દિવસે ડાકતરને બોલાવ્યા તો તેને આંખ જોઈને
 કહ્યું કે એ આંખ હવે કદી સારી થશે
 નહીં. પણ આ બીજી આંખને સુધારીશું તો તેથી
 માત્ર દેખાશે. મંદિરાનંદ ડાકતરની વાત સાંભળીને
 રડવા લાગ્યો, ને મધુરિમા પણ તેને તે પ્રમાણે
 રડતા જોઈ રડવા લાગી. પછી ડાકટર તેઓના
 મનને શાંત કરીને ગયો, અને મંદિરાનંદ રડતાં
 રડતાં બોલ્યો, “આટલા દિવસ દુઃખ ભોગવી પાછા
 અંધા થયા, એ પણ દેવજ તો ! હવે આ આંખે
 કંઈ પણ સુજશે નહીં. મધુરિમા, તેં મને ઘણું
 કહ્યું પણ મેં માન્યું નહીં; હવે હું કેને દોષ દઉં?”
 મધુરિમાએ રડતાં રડતાં કહ્યું, “હવે એ વાતનું

સ્મરણ કરી, રડવાથી શું લાભ છે ? એથી કંઈ આવેલું સંકટ ટળવાનું છે. અદૃષ્ટમાં જે લખ્યું હશે તે થયું !”

મંદિરાનંદ બોલ્યા, “મધુરિમા, એમ નથી; તારી વાત નહીં માનીને મેં જેને કાર્ય કીધાં છે તેમાં અનિષ્ટજ થયું છે. તું મિથ્યા અદૃષ્ટન દોષ દેછે, વાસ્તવિક કહું તો તારૂં કહ્યું માન્યું નહીં, એજ મારો મોટો દોષ છે.”

મધુરિમા મંદિરાનંદના પલંગપર બેસીને, તેના નેત્રના અશ્રુને પોતાના લુગડાના પાલવથી લુછતી બોલી, “પ્રાણનાથ, આપ વિનાપ્રયોજને હવે સંતાપ કરો છો. અદૃષ્ટમાં લખ્યું હતું તેથીજ આપે મારૂં કહેવું માન્યું નહીં, તો પછી અદૃષ્ટ એ વિના બીજું શું છે ? અદૃષ્ટનો લેખ કોઈ પણ દેવતા શકતું નથી.”

મધુરિમાનું આ પ્રમાણેનું બોલવું સાંભળીને મંદિરાનંદ થોડીકવાર અબોલ રહ્યા. પછી કહ્યું. “મધુરિમા, શું હવે મને કંઈ પણ સુઝશે નહીં ?”

મધુરિમા રડતી રડતી બોલી, “જો એકની

આંખ ખીજીને આપી શકાતી હોત તો, ઇશ્વર મારા હૃદયનો સાક્ષિ છે કે, હું મારી આંખો તમોને મારા પૂર્ણ પ્રેમ સાથે આપતો. પણ તેમ થઈ શકતું નથી, તો પછી હું શું કરું? પણ હું હવે, જેમ તમે મને અજ્ઞાનને કૃપાથી સમજાવતા હતા, તેમજ, જેમ જોઈશ તેમ તમેને સમજાવીશ, તે વિના ખીજું હું શું કરી શકું?”

મંદિરાનંદ બોલ્યા, “મને એક વાતનો ડર છે, મધુરિમા, કે મને અંધો જોઈને, તું મને કદી પણ આહવાની નથી. જેમ મને તું પ્રથમ આહતી હતી તેમ હવે આહશે એમાં મને શંકા થાય છે. કંઈ જો હું તને કહીશ તો તું મને અંધો, સુરદાસ કહીને ધમકાવશે, ધિક્કારશે! તે હું કેમ ખમી શકીશ?”

મધુરિમા બે હાથે પોતાના પતિના ચરણ આંપતી બોલી, “હે સ્વામિનાથ, આપ એવી વાત નહીં બોલો, એ વાત સાંભળતાં મારા હૃદયમાં કંપારો છુટે છે. પૂર્વે હું કદી કદી આપની તરફ ગુસ્સો કરતી, કે અભિમાનનો શબ્દ કહેતી

હતી, પરંતુ હવે કદિ પણ, પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું
 છું કે, ઇશ્વર સાન્નિધ્ય કહું છું કે, તમારા
 પડતા બોલને ઉપાડીશ. હું સદા સર્વદા ઇ-
 શ્વર પાસે માંગું છું કે જન્મો જન્મ તમારા જેવા જ
 સ્વામિ મને મળે. શું હું ઇશ્વરાસા જાણતી નથી,
 માનતી નથી કે આ પ્રમાણે શંકા કરે છો? સ્ત્રીપુરૂષે-
 મરણપર્યંત એક બીજા પ્રત્યે પૂર્ણ પ્રેમ રાખવો એ સ-
 વથી શ્રેષ્ઠ કર્મ છે--બ્રેષ્ઠધર્મ છે--એ જ નિત્યનું છે, એ જ
 સત્કર્મ છે. જે કુળમાં સ્વામિ બાર્યાથી ને બાર્યા સ્વામિથી
 નિત્ય સંતુષ્ટ રહે છે તે જ કુળમાં નિશંક કલ્યાણ
 વસે છે. બાર્યા છે તે જ પતિની પ્રાણી છે; જેનું
 મન વાક્ય ને કર્મ પતિ આજ્ઞાનુસારણી છે તેનું જ
 કલ્યાણ થાય છે, જે સ્ત્રી પતિના પ્રેમ સહિત
 કાર્યમાં પ્રવર્તે છે અને સદાચારે વર્તિને સંયતેન્દ્રિય
 થાય છે તે જ આલોક ને પરલોક સર્વ સ્થળે યશ
 સુખ પામે છે. આ મારો ધર્મ છે ને તે જ પ્રમાણે
 હું આપની સાથે સદા વર્તિશ તમો નિશંક રહો.”

મંદિરાનંદ બોલ્યા, “હું પણ એ જ ચાહું છું કે
 તમારા જેવી સ્ત્રી મને સદા મળે. મધુરિમા, તમારા
 જેવી પતિ જગત્માં બીજા કોઈને નહીં હોય.”

૬૫

પતિનો પ્રેમ નિહાળી મધુરિમા કંઈપણ બોલી
નહીં, પણ માત્ર ગદગદિત થતાં રડવા લાગી.

પ્રકરણ ૯ મું.

હઠ.

તુમસહિત ગિરી તેં ગિરૌં પાવક,
જરૌં જળ નિધિ મહં પરૌં;
ધર જલ અપજશ હોઉ જગ,
જીવત વિવાહ ન હૈં કરૌં.”

[માનસરામાયણ.

કુળવાન કરતા ગુણવાન શ્રેષ્ઠ છે. ગુણવાન
સ્વાશ્રયી છે, કુળવાન પરાશ્રયી છે. કુળવાનના કુ-
ળની ગણના ક્ષુદ્રસમાજમાં છે, ગુણવાનના ગુણની
ગણના સજ્જનસમાજમાં છે.

[વિદ્વસંતોષીરામ કુળવાન હતો, પણ ગુણવાન
નહોતો. ગુણ તેનામાં એક પણ એવો નહોતો કે
જેથી તેના તરફ કોઈની સદ્ભાવના થાય; અને
સદ્ભાવના વિના સર્વ મિથ્યા છે. વિગ્રહાનંદ
પોતાની પુત્રીના વિવાહ માટે ઘણો ઉત્સુક હતો,
પણ વિદ્વસંતોષીરામ તો રૂપીયા માટે પરણવા

તૈયાર થયો હતો, તે કંઈ કન્યાને માટે તૈયાર ન હતો. તેણે કન્યાનું મુખ પણ જોયું નહોતું કે તે કાળા છે કે ગોરી, કુબ્જી છે કે લંગડી, સુ-રૂપા છે કે કુરૂપા. આ બારમીવાર લગ્ન કરવાનું તેને કંઈપણ કારણ નહોતું. યમરાજના દ્વારપાળો નિત્ય આવીને તેના બારણા ઠોકતા હતા કે ‘આલો બટ્ટજી મહારાજ.’ તે લપુજપુ થઈ રહ્યો હતો. તે રૂપીયાનેજ માટે આ લગ્ન કરવા તૈયાર થયો હતો, કન્યાને માટે નહીં. પણ વડોદરે આવ્યા પછી જ્યારે સુંદરીનું સુંદર સરોજસમાન સકુમળ શશીવદન નિહાળ્યું ત્યારે તેની મનોવૃત્તિ બદલાઈ ગઈ. તેના મનમાં અર્થ રૂપૃદ્ધા સાથે કન્યા રૂપૃદ્ધા પણ ઉત્પન્ન થઈ, ને તેથી સુંદરીને પરણવા માટે કંઈ પૈસું પણ આપવું પડે તો તે આપવાને તત્પર થયો, ને કોઈપણ પ્રકારે કન્યા ને દ્રવ્ય બંતો મળે તો પરમ્ લાભ થાય તેમ તે ધારતો હતો. પણ આ લગ્ન સમારંભમાં સાસુ સસરાની સાથે વાતચિત થતાંજ તેને એમ જણાયું કે ગુણવંતગવરીએ પ્રતિજ્ઞા કીધી છે કે તે કદીપણ આવા અધમપાત્રને કન્યાદાન દેશે નહીં.

વિગ્રહાનંદને, ગુણવંતગવરી સાથે વાતચીત થતાં, ગુણવંતગવરીએ સાફ જણાવ્યું કે આવા અપાત્રને તે કદી પણ પોતાની દિકરી પરણાવવાની નથી. વિગ્રહાનંદે કહ્યું, “તું બીજા કોઈને મારી કન્યા પરણાવશે તો તેથી મારા કુળને કલંક લાગશે, ને મારી સાત પેઢીનું કાળું થશે.”

ગુણવંતગવરીએ કહ્યું, “આવા અપાત્રને કન્યા આપવાથી વધારે કાળું થશે. હું તમારે પાલવે પડીને જોટલું સુખ પામી છું તે કરતાં મારી દિકરી વધારે સુખ પામે તેમ નથી. તો શું હું હાથે કરીને મારી કુળકુવાને ખાડામાં નાખું ? કોઈ યોગ્ય કુલીન બીજો વર શોધો. હું કદી-પણ આ સાઠ વરશના ડોસાને મારી કન્યા નહીં પરણાવું.”

વિગ્રહાનંદે પોતાની સ્ત્રીને ઘણી સમજાવી, સામ દામ ભેદ ને ડંડ ચારે પ્રકારે યુક્તિ કીધી, પણ ગુણવંતગવરીએ તેની વાત યત્કિંચિત પણ સાંભળી નહીં.

આ વાતની ખબર વિઘ્નસંતોષીરામને પડી

એટલે તેજ દિવસે સંજ્યા સમયે તેણે વિગ્રહાનંદને કહ્યું: “પણીતજી, તમારા મનની વાત સાફ કહી દો તો ધણું સારું. હું ઘેરથી મારી બેઠેનાને લઈને પરણવા કરવા આવ્યો છું, તેથી પરણ્યા વિના જાજું તો લોકોમાં મારી પૂરી હાંસી થાય; ને મારા કુળનું કાળું થાય. મને લગ્ન કરવાની ઘણી જરૂર છે. મારા ઘડપણનો કોઈપણ સાથી મને જોઈએ. જો કે મેં પ્રથમ તો તમોને કહ્યું હતું કે લગ્ન કર્યા પછી હું કન્યાને મારે ઘેર લઈ જઈશ નહીં; પણ હવે વિચાર કરતાં મને જણાય છે કે મારાથી મારા કુળ પ્રમાણે તેમ થાય નહીં. હું તો મારી વહુને મારે ઘેરજ તેડી જઈશ.”

વિધ્નસંતોષીરામે ધાર્ધુ કે પેહેલા કન્યાને મારે ઘેર તેડી જવાનો વિચાર નહોતો, પણ આ નવા સમાચાર જાણીને ગુણવંતગવરી સાસુ ખુશી થશે, ને તેના મનમાં કંઈ અડચણ હશે તો તે સહજ નોકળી જશે. અને વિગ્રહાનંદ પણ લગ્ન કરવાને ધણું દબાણ કરશે.

પણ વિગ્રહાનંદે, વિઘ્નસંતોષીરામનું કહેવું સાંભળીને કહ્યું, “તમને તે કન્યા પરણાવે ત્યારે પછી તમારે ઘેર લઘ જશે કે પેહેલાથીજ ? જે વાત થાય છે તેપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે તમારે આવેને આવેજ મોઢે પાછા જવું પડશે.”

થોડીવાર ચૂપ રહીને વિઘ્નસંતોષીરામે કહ્યું, “શું એ સ્ત્રી નહીં મળે તો તેથી કંઈ અમને અડચણ પડવાની હતી ? નહીંજ. પણ પંડિતજી, તમારે આરણે આવેલો જમાઇ પાછો ફરે તેમાં તમારી સાત પેઢીની આબરૂ જશે. લોકો મને તો શું પણ તમને ઘણા ધિક્કારશે, કે બૈરી આગળ ભટ્ટજીનું ચાલ્યું નહીં. તમારી ઇચ્છા હોય તો બસો રૂપીયા આપવા કહ્યા છે તેમાં કંઈ ઓછું કરો, પણ આપણા બંનેની આબરૂ જતી રાખો.”

વિઘ્નસંતોષીરામ રૂપીઆની જેવી કીંમત સમજતા હતા તેથી વધારે બીજું કોઈક સમજતું હશે. તેણે રૂપીઆને વાસ્તે અગીઆર કન્યા સાથેલગ્ન કરીધા છે, ને આજે આ બારમી પરણવાને

આવ્યા છે તે પણ રૂપીયાજ વાસ્તે. રૂપીયા તો તેનું જીવન છે. તેથી દાયજામાં ઓછા રૂપીયા લેવાનું કહેવાથી ગુણવંતગવરી પોતાની કન્યાનું તેને કન્યાદાન આપશે એવો તે વિચાર કરે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. વિગ્રહાનંદ પણ સારી રીતે સમજી ગયા કે વિદ્વસંતોષીરામ ઓછા રૂપીયા લઈને કેમ પરણવા તૈયાર થયા છે. તેથી વિદ્વસંતોષીરામને પરણવાનો વિશ્વાસ આવે તેવા હેતુથી બોલ્યા; “તે લોકો આજ તો ધણીરણી છે, તેથી એવા દશ પાંચ રૂપીઆના ઓછા વત્તાથી કંઈ સમજશે નહીં.” વિગ્રહાનંદના મનમાં એમજ હતું કે આ ચતુર કોડીલા કુલીન વરરાજા, વગર પેહેરામણીએ પરણવાનું કહેતો બહુ અચ્છું થઈ જાય.

બન્યું પણ તેમજ. થોડીવાર વિચાર કરીને વિદ્વસંતોષીરામ બોલ્યા; “મને તો પરણવાની આવશ્યકતા છે, ને હું પરણવાને આવ્યો છું; પૈસા લેવા આવ્યો નથી. જો હું લગ્ન કર્યા વગર જાઉં તો લોકોમાં મારી ધણી ફજેતી થાય, હુંને મારા કુળને મોટી હીણપ લાગે, તેથી જો

તમારી ઈચ્છા હશે તો વગર પહેરામણીએ હું લગ્ન કરીશ.”

આ વાત તો વિગ્રહાનંદના મનની માની થઈ તેણે વિચાર્યું કે ગુણવંતગવરીને પગે પડવું પડશે તો પડીશ, તેના કાલાવાલા કરીશ, તેના જે શબ્દ સાંભળીશ, અનેક પ્રકારના ઢોંગ કરી તેને રંજીતીશ, પણ આ કામ કરીશ ને શીર કરીશ. કેમકે આવી રીતે લગ્ન કરનાર બીજો કોઈ કુલીન વર મળવાનો સંભવ જરા પણ નથી. આવું ઉત્તમ ઘર મહામેહેનતે સાંપડ્યું છે, તે પછી કદીપણ શોધતાં મળવાનું નથી, ને આટલા થોડા ખર્ચમાં પુત્રીના લગ્ન થાય તેથી આપણી કુળમર્યાદા પણ વધશે આવો વિચાર કરીને તે ગુણવંતગવરી પાસે ગયા. તેણીએ તો પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે ગમે તેમ થાઓ, તોપણ આ વરરાજાને તો કદી પણ સુંદરી પરણાવીશ નહીં; અને તે તેની પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરાવાને કોઈ સમર્થ નહોતું. વિગ્રહાનંદે કહ્યું કે, “જો સમજ, વિદ્વસંતોષીરામ સાથે લગ્ન કરવાથી એક પૈ પણ દાયજામાં

આપવી પડશે નહીં, ને વળી આપું ઉત્તમ કુળ
પણ કદી મળશે નહીં. કુળ ઉત્તમ છે, ને વરરાજ
કંઈ છેકળ નહારો નથી; તો શા માટે તું હઠ
લેછે? પુત્રી મારી છે, કંઈ તારી નથી, માટે
તું સમજશે નહીં તો હું સરકાર દરબાર જઈને
પણ સુંદરીને મારા હાથમાં લઈશ.”

ગુણવંતગવરી બોલી, “શું બોલ્યા? આજે તમે
દિકરીના બાપ થવા આવ્યા છો કે? જાઓ, ચૂપ
રહો! આટલા વરસ ક્યાં ગયા હતા? જે તમને
આજસો રૂપીઆજઘણા લાગતા હોય તો લો હું
તમને જસો બદલ ત્રણસો આપું છું, અને તમે હવે
ઘેર સિધારો, અને ત્યારે મને અષ્ટમાસિદ્ધિ ને નવે
નિધિ મળી ચુકી એમ હું સમજીશ.”

વિચ્છાનંદ, ગુણવંતગૌરીની ગર્જના સાંભ-
ળીને દબી ગયો. તે પુરુષાર્થ હિન હતો, ને
સ્ત્રી પરણીને જે પૈસા આવે તેપરજ પોતાનો
ગુજરો કરતો હતો, એટલે તેનાથી વધુ શું બો-
લાય? તે ધીમા સ્વરથી બોલ્યો, “પણ કુળ
રક્ષાનો શો ઉપાય?”

ગુણવંતગૌરી પૂર્વાપેરે ક્રોધથી બોલી, “મને કુળની કંઈ જરૂર નથી, મને ગુણની આવશ્યકતા છે. કુળ નહીં રહેવાથીજ મારી પુત્રનું કલ્યાણ થશે. મારા પિતાએ કુલીનને પરણાવી છે તેથીજ મારે યાવત્ જીવન દુઃખ ભોગવવું પડે છે, તે શું તમે નથી જાણતા ? કુળ, કુલીન. કુળવાન એ શબ્દને અનુસરીને હું મારી પુત્રીને ચિરકાળ દુઃખના ખાડામાં નાંખવા નથી માગતી; મારી પુત્રીનું કલ્યાણ ઇચ્છવું એ મારું કામ છે, ને તેથી હું કુળને નહીં પણ ગુણને અનુસરીશ.”

વિચ્છાનંદ થોડીવાર ચૂપ રહીને બોલ્યો, “તને શું દુઃખ છે ? તને શી વાતની કમીના છે ?”

ગુણવંતગૌરી અત્યંત ક્રોધ કરીને, મોઢું ચઢાવીને બોલી; “શું દુઃખ છે ? શી કમીના છે ? બોલો, મને શું સુખ છે ? તમારે પાલવે પડી મેં શું સુખ ભોગવ્યું છે ? કીયું દુઃખ મને નથી કે શું દુઃખ છે તેમ પૂછો છો ? સાંભળો : મને દુઃખ એ છે કે મારા પિતાએ છતે ધણીએ મને

વિ—નથી હું મરતી કે નથી તમે--.” આટલું
તો તેનાથી બરાબર બોલાયું નહીં, ને તે ત્યાંથી
હઠીને રડતી રડતી ચાલવા લાગી.

વિગ્રહાનંદ તેનો છેડો પકડીને બોલ્યા, “એક
વાત તો સાંભળ.”

ગુણવંતગૌરી બોલી, “ હું નથી સાંભળતી,
જઈને સંભળાવો જે હોય તેને, હું નહીં સાંભળું.”
આમ બોલતાં તે જોરથી પોતાનો છેડો છોડાવીને
ચાલી ગઈ.

બળેલી જળેલી સ્ત્રી યોગ્યાયોગ્યનો કર્શો વિચાર
કરતી નથી તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ગુણવંતગૌરી
છે. તે ધણી સમજીક છતાં, તેના પિતાએ જે
દુઃખના સાગરમાં વગર વિચારે હડસેલી પાડી છે,
ને જે દુઃખ તેનાથી સહન થતું નથી તેના આ
પ્રથમજ ઉદ્દગાર હતા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્રતિજ્ઞા.

કાર્યવાસાધયેવં શરીરંવાપાતયેવં ।

‘કાર્ય ક્ષણે કે દેહ પડે.’

વિગ્રહાનંદે નક્કી માન્યું કે તેની સ્ત્રી તેના કુળને કલંક લગાડશે, ને તેથી તેના હાથમાં હવે માત્ર એકજ ઉપાય બાકી રહ્યો હતો કે અન્ન લાગ કરી ‘ધરના’ કરવું. આવો ઉપાય કરવાનો નિશ્ચય કરીને તે ઓરડાની બહાર આવ્યો.

વિગ્રહાનંદ સામ્પ્રત કાળની અંગ્રેજી રીતભાતથી કમનસીબ હતો, ને તે સ્ત્રીને તાડન કરવામાં, અપશબ્દ કેહેવામાં કંઈ કચાસ રાખે તેવો ન હતો. તેના મોઢામાં બીજી સરસ્વતિનો તો ટોટો હતો, પણ આ સરસ્વતિ તો જીવ્હાએ હતી. પણ શું કરે ? તેના બાપના ધરમાં તેની સ્ત્રી નહોતી રહેતી ને આજ સુધીમાં કોઈ દિવસે તેણે સ્ત્રી પુત્રીની કંઈ દરકાર પણ કીધી નહોતી. ગુણવંત-

ગવરીએ તેને તરછોડી નાંખ્યો તે વખતે તેના મનમાં તો એમજ આવ્યું કે જો આ વખતે તેનું ઘર હોત તો સ્ત્રીનો છુંદાપાક કરી નાંખતે. પણ લાચાર ! જો તેના ઘરમાં તે હોત તો લાકડીના સપાટાથી તેની કમ્મર એવડ કરી નાંખવાને તે ચુકતે નહીં. પણ તેના પિહેરમાં આવે વિચાર આવે તેનું ફળ શું ? તે તુરત તો પડશાળમાં વિદ્વનસંતોષીરામ પાસે આવીને બેઠો.

વિદ્વનસંતોષીરામે તેઓને ઉદાસી જોઈને પુછ્યું, “શી ખબર છે ?” તે તો વળી એવાજ વિચારમાં અત્યાર સુધી પડ્યો હતો કે પેહેરામણીમાં પૈસા લેવાની ના કહી તે ઠીક થયું નહીં. તેની ખીચડી તો વળી જુદીજ ખડખડતી, ને અહીંયાં તો જુદેજ તપેલેદાળ ચઢતી હતી ! તેમના ઘરમાં ભૂત ભુસ્કા મારે ને હનુમાનજી હડીઓ કાઢે તેમ ચુલો ચુલા સાથે તડાકા કરતો હતો પણ શેખી બારે હતી. તેણે પ્રથમ તો ધાર્યું હતું કે જો પેહેરામણીના બસો આવશે તો વરસ દહાડો નચિંત થયા; પછીની વાત પછી. આવા વિચારથી પેહેરામણીમાં દ્રવ્ય તદ્દન

નહીં લેવાનો વિચાર બતાવ્યો એ માટે તે પસ્તાવો કરતો હતો. તેણે વિચાર્યું કે, “હાય હાય ! આવ-તીલક્ષ્મીનો તિરસ્કાર કીધો ! કેવો મૂર્ખ ! પણ હવે શું કરું ?” આવો વિચાર કરતો હતો, તેટલામાં વિગ્રહાનંદનું ચિંતાતુર ચિત્ત જોઈને તેનું ચિંતાદગ્ધ હૃદય શિતળ થયું. તે મુખમુદ્રાપરથી પર્ખી ગયો કે કાર્ય સિદ્ધ નથી થયું, ને વગર પૈસે પરણાવવાને જે ના પાડે છે તો પૈસા આપીને પરણાવે એવા આવાધના કોણ હોય ? તેથી પૈસા નહીં લેવાનું કહ્યું તેમાં કંઈ ખોટું થયું નથી, એમ હવે તેને લાગ્યું.

વિગ્રહાનંદ તો શ્રીકરમાંને શ્રીકરમાં પડશાળમાંજ સુધ ગયા. પાછા વિદ્વનસંતોષીરામ જોડ્યા, “પંડિતજી, કેમ શી ખબર છે ?”

વિગ્રહાનંદ દીનસ્વરથી, ગળગળે સાદે જોડ્યા, “તે કપાતર નથી માનતી. તે કોઈ રીતે નથી સમજતી. તેને તો પ્રતિજ્ઞા કીધી છે કે મારા કુળને કાલપ લગાડવું, તો હવે મારી પણ પ્રતિજ્ઞા છે કે જ્યાં સુધી તે મારી વાત સ્વીકારે નહીં ત્યાં સુધી અન્નાહાર તજીને દેહ ત્યાગ કરવો. જે

બને તે ખરું ? શું હું મારા કુળને લાંછન લગાડીશ ?
જે કુળને માટે હજારો મનુષ્યો તરફડી મરે છે, તે
કુળપર હું પાણી ફેરવવા દષ્ટ નહીં.”

વિઘ્નસંતોષીરામ કંઈક ચિંતા કરીને બોલ્યો,
“ત્યારે શું મારે પણ અન્નપાણીનો ત્યાગ કરીને
બેસી રહેવું પડશે ? અને મારી સાથવાળાના શું
હાલ થશે ? મારી ફાઈ ને મારી બેહેનોને પણ
ભુખે મરવું પડશે ? ”

વિઘ્નહાનંદે કહ્યું, “નહીં, નહીં, તમારે શા
સાથે અન્નપાણી ત્યાગવા જોઈએ ? તમે તમારે
સારી રીતે ખાવોપીઓ ને મજા કરો. તમારી
સાથના જનવાળાને પણ હરકત પડશે નહીં.”

એટલામાં ગોકુળરાયજી આવ્યા ને વિઘ્નહાનંદને
કહ્યું કે સ્નાન માટે ઉઠો.

વિઘ્નહાનંદ બોલ્યો, “હું નાહીશ પણ નહીં,
ને ખાઈશ પણ નહીં, પણ અન્નપાણીનો ત્યાગ
કરીને તમારે બારણે દેહ ત્યાગ કરીશ. હું તમને
બ્રહ્મહત્યા આપીશ ને તમારી બેહેનને રંડાપો
આપીશ. શું તમે બધા મળીને મારા કુળને

કક્ક ચઢાવશો ? શું મેં પસંદ કરેલો જમાઇ,
જે કુળવાન છે, ન્પાતમાં અગ્રગણ્ય છે તેને
વિલે મૂખે પાછો કાઢશો ? બસ, હવે તો આ જી-
વજ કાઢીશ.”

ગોકુળરાયજીએ તેને ઘણી ઘણી રીતે વિનવ્યો,
તેને સમજાવ્યો, કે આવા મૂર્ખને કન્યા આપવા
કરતાં, ને કન્યાનું અકલ્યાણ હાથે કરીને હોરવા
કરતાં, કોઈ યોગ્ય પુરુષને કન્યા આપો તો ઠીક.
પણ કુળના અભિમાનમાં દટાયેલો વિગ્રહાનંદ કંઈ
પણ સમજ્યો નહીં. પછી ગોકુળરાયજી પોતાની
બેહેન પાસે ગયા, ને તેને કંઈક રીતે સમજાવી
ને કહ્યું, “કાંઈ રીતે આ તારા પતિનું કુળ રહે
તેમ કર. એ પ્રાણત્યાગ કરશે તો અમારા ઘરને
સાત પેઢી સુધી દાઢ ચોંટશે.”

ગુણવંતગવરીએ કહ્યું, “ભાઈ, તમો પણ એ કૂ-
ળકૂળ શું બકો છો ? એવા કુળવાનને હું મારી ક-
ન્યા કદી પણ આપીશ નહીં.”

ગોકુળરાયજીએ કંઈક વિચાર કરીને કહ્યું, “બેહેન,
તું કહે છે તેમ કરીશું, હું કસમ લઉં છું કે

તારા વિચારથી વિપરિત હું નહીં વર્તિશ, પણ તું એક વાર એમ કહે કે હું વિધનસંતોષીરામને કન્યા આપીશ; ને ત્યારેજ અમારા પણ પ્રાણ બચે, ને અમારે બારણે બ્રહ્મહત્યા થતી અટકે!”

ગુણવંતગવરીએ કહ્યું, “તમે જેમ કહેશો તેમ કરીશ, પણ યાદ રાખો કે કુળવાન કરતાં ગુણવાન વર ધણો સારો છે. પણ કહો, હું જેમ કહીશ તેમ તમે કરશો ?”

ગોકુળરાયજીએ કહ્યું, “જેશક કરીશ.”

ગુણવંતગવરીએ કહ્યું, “તો જાઓ, જેમ કાર્ય થતું હોય અને જે રીતે તે ખાય તેમ કરો.

ગુણવંતગવરીએ ગોકુળરાયજીની પાસે શું વચન લીધું તે હવે પછી જણાશે. પણ તુરતતો તેણે બનેલી તું શાંત્વન કર્યું એટલે તેઓએ સ્વસ્થ થઈને અન્નપાણી લીધા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સંદેહ.

* નજાતુ વિપ્રિય ભર્તુઃસ્ત્રિયા કાર્યે કથञ્ચન. ॥

સ્ત્રીજનનું ચરિત્ર ને પુરુષનું ભાગ્યોદય સાક્ષાત્
બ્રહ્મા પણ જાણતા નથી. નસીબ ફરે છે તેને કશી
વાર લાગતી નથી. હજારો પ્રયત્ન કરો, પણ
ભાગ્યદેવતાની કૃપા વગર સર્વે અવરથા છે.

સર્વીતાશંકરની બેહેન ને બનેવી જેમતેમ કર-
તાં કાળ ગુજારે છે. મંદિરાનંદની આંખ ગદ્દ છે.
આથી મધુરિમાનો ધર્મ છે કે હવે તેણે પોતાના
પતિની સેવા શુદ્ધમનથી કરવી જોઈએ. અને તેને
જરા પણ દુભણ લાગે તેમ કરવું નહીં જોઈએ.
પણ કમનસીબને યોગે આટલા દિવસ પછી
તેઓના મનમાં વિવાદ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. જે
વિવાદ વિવાદ ઉત્પન્ન થયો તે એક દાસીને
લીધે હતો. તે દાસી બાહ્યાવસ્થાથીજ મંદિરાનં-
દના ધરમાં રહેતી હતી. વડોદરે આવતી વેળાએ

* સ્ત્રી સ્વામિનું શુર ન કરવું જોઈએ.

મંદિરાનંદ તેને સાથે તેડી લાવ્યા હતા. તે દાસી
 ગૃહધંધાનું સર્વ કાર્ય મનમાન્યું કરતી હતી;
 પણ જ્યારે મંદિરાનંદનાં નેત્ર ગયાં ત્યારે એક
 નોકરની જૂઝૂક પડી. ડાકતરના દવાખાનામાં
 જવાની વારંવાર જૂઝૂક પડતી હતી, ને મંદિરા-
 નંદના નેત્ર નહીં હોવાથી તે કામ ડોણુ કરે?
 દાસી રાજમાર્ગોથી અણુજાણુ હતી; તેમ રોજ
 ગાડીમાં બેસીને જવું પાલવે તેમ પણ નહોતું.
 આથી એક નોકર રાખવો પડ્યો; પણ દાસીને
 તે આકર જોડે રોજરોજ એવી તો લડાલડી થતી
 હતી કે દાસી ધણા વરશની જુની હતી તોપણ
 મધુરિમાએ તેને રજા આપી. દાસીએ રડતાં રડતાં
 મંદિરાનંદ પાસે જઈને પોતાની નિર્દોષતા જણાવી
 ને ધણું ધણું બોલી. પરંતુ જ્યારે મંદિરાનંદ
 પણ તેને હવે રાખવાને સમ્મત થયા નહીં,
 ત્યારે તે આ પ્રમાણે બોલીને ચાલતી થઈ,
 “આટલા દિવસ હું હતી ત્યારે તો કોઈ વાત
 નવી જુની થઈ નહીં, પણ હવે તો મનમાન્યો
 નવો નોકર મળ્યો, તો પછી મારું શું કામ

છે? હોયજતો! આજ પુરૂષના રૂડાવાના! પણ હું જો આપ પેરે આંધળી હોત તો મારા રહેવાથી કશી અડચણ પડનારી નહોતી.” મંદિરાનંદે દાસીની વાત સાંભળી કહ્યું, “જા, જા, થોડું બકા” એમ કહી તેને કાઢી મુકી. થોડીવાર પછી મંદિરાનંદનો ક્રોધ શાંત થયો, ત્યારે તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “આજે આટલા દિવસ પછી દાસી આમ કેમ બોલી, કેહું જો આંધળી હોત તો મને રહેવાને કશી અડચણ પડત નહીં? એનો અર્થ શું? શી ભયાનક વાત એ બોલી ગઈ હોય! મેં એની આવિશેષ વાત નહીં સાંભળી, અને એમને એમ કેમ કાઢી મૂકી એ ઠીક થયું નહીં.”

મંદિરાનંદના મનમાં સંદેહે ધર કીધું. સંદેહે એકવાર ઉપસ્થિત થયો તો તે દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. તુચ્છ વાત, જેમાં પેહેલે તે લક્ષ પણુ દેતા નહોતા તેમાં હવે તેણે લક્ષ દેવા માંડ્યું, દરેક વાતમાં શંકા આવવા લાગી. નોકર પાસથી પાણી માંગે તે જરા વાર લાગે તો મંદિરાનંદના

મનમાં તુરત સંદેહ ઉપજતો હતો. આ રીતે કેટલાક દિવસ વિતિ ગયા. તથાપિ મદિરાનંદ કોઈને મોટે સ્પષ્ટ વાત બોલી શકતા નહોતા. પણ મધુરિમા ને નોકર વચ્ચે વાતચિત થતી, પ્રતિપદ દ્વંત્રી મનોયોગથી સાંભળતા ને તેનોજ તર્કવિતર્ક કર્યા કરતા હતા. કદિમદિ મદિરાનંદના મનમાં આવતું હતું કે, “એ સર્વ મિથ્યા વાત છે; ને દાસીએ ક્રોધિત થઈને આ ગપાષ્ટકીગોળો ગબડાવ્યો છે; વળી સંદેહમાં પડતા કેકોણુ જાણે, ખરું પણ કેમ નહોય ? સ્ત્રીચરિત્ર કોણુ જાણે છે?” આ રીતે મદિરાનંદનું મન ચક્રોળે ચઢ્યું હતું.

એક દિવસે એવું બન્યું કે કોઠાએ બહારને દરવાજો ઠોક્યો. ચાકરનો પેહેલાથીજ બજારમાં ગયો હતો, એટલે મધુરિમાએ ઉઠીને બારણાં ઉઘાડ્યાં. કોઈ તરણુ પુરૂષે ઘરમાં પ્રવેશ કીધો ને મધુરિમા સામું જોઈને હસ્યો. મધુરિમા પણ તેને જોઈને હસી. પછી બારણાની બાજુએ મધુરિમાને બોલાવીને ખુલ્લા શબ્દથી તે કંઈ બોલ્યો. પછી મધુરિમાએ ધિમાસથી દરવાજો

અંધ ક્યો ને પછો ધીમે ધીમે જાનો ઘરમાં ગયાં. મધુરિમા સ્વાભાવિક રીતે પગ ધીમે ધીમે ઉઠાવતી હતી, ને તે તરણ પણુ ધીમે ધીમે જતો હતો. જાનો પાછલા ઓરડામાં ગયાં, એટલામાં મંદિરાનંદે મધુરિમાને યુમ મારીને પુછ્યું કે, “બારણાપર કોણ છે?” મધુરિમાએ મ્હાન મોઢે કહ્યું, “કોઈ નથી.” મંદિરાનંદે કહ્યું, “ત્યારે તું સી-ઈ-સી-ઈ કરીને કોની સાથે વાત કરતી હતી?” મધુરિમાએ કહ્યું, “કોઈ સાથે નહીં.” મંદિરાનંદે દિર્ઘનિશ્વાસ મુકીને મૌન્ય ધર્યું. પછી મધુરિમા મંદિરાનંદ તરફ જરાક જોઈ, જરાક હસી ને ત્યાંથી તુરત ચાલી ગઈ.

રે મધુરિમા, તારા પતિને છેતરવો, તેને યુમ વાતથી અણુવાકફ રાખવો એ શું તારા જેવી સત્તારીને યોગ્ય છે? જે સ્વામિને તું દેવતા તુલ્ય ગણે છે, તો તેના અંધ થવાથી આજે તું તેને સહજ વાતમાં છેતરે છે, એ તારા સ્ત્રી ધર્મમાં ખાંપણુ આવે છે. ધૂતરાળ અંધ હતો, તોપણુ પતિને પ્રસન્ન ચિતનો રાખવા માટે ગાંધારી સદા આંખે

પાટો બાંધીને રેહેતી હતી, તે કેમ તેમ ન કીધું ? સ્ત્રી તે સ્ત્રીજ-પુરુષ જૂલ કરે છે તો સ્ત્રી કેમ નહીં કરે ?

મધુરિમા પૂર્ણ ખુલાસો કર્યા વગર સ્વામિની પાસેથી ચાલી ગઇ; અને જે તરુણ આવ્યો હતો તે પણ તેની પાછળ પાછળ ગયો. બંને બીજા ઓરડામાં ગયાં, તે વખતે તે જુવાનના જોડાનો શબ્દ થયો. તે જોડાનો શબ્દ મંદિરાનંદના કર્ણમાં આવ્યો. મંદિરાનંદનો સદેહ દ્રઢ થયો. ને તેને માન્યું કે કોઈ પુરુષ સાથે તે ગુપ્ત વાતચિત કરે છે. તેથી પુનઃ પુછ્યું, “મધુરિમા, એ કોનો શબ્દ આવે છે ?” મધુરિમા વળી જૂઠું બોલી, “શબ્દ શો ?” પુનઃ મંદિરાનંદ ચૂપ થઇ ગયા. મધુરિમા તે તરુણ પુરુષ પાસે ગઇ, ને ધીમે ધીમે વાતચિત કરવા લાગી. મંદિરાનંદના મનમાં એવો ખ્યાલ આવ્યો કે ચાકર પેહેલા બાહર ગયો ને પછી છુપી રીતે પાછો આવ્યો છે, ને હવે તે છાનોમાનો ચાલી જઇને પાછો ખુલ્લી રીતે ઘરમાં આવશે.

સુઘ સ્ત્રીઓનો નિત્ય ધર્મ છે કે સ્વામિ સાથે નિષ્કપટભાવથી વર્તવું જોઈએ, ને પોતાનો સંસાર તેજસ્વી કરવા માટે નિરંતર સત્યજ બાપણ કરવું જોઈએ વખતોવખત એમ બને છે કે કંઈ વાત સ્વામિને નથી કહેવાતી, પણ તે યોગ્ય તો નહીંજ.

મધુરિમા સાધવી સન્નારી હતી; પણ તે જરાક વિચારમાં પાછળ હતી, ને તેથીજ તેના સ્વામીના ઊદ્વેગનું અલ્પકાળ તે કારણ થઈ પડી.

તે થોડીકવાર બીજા ઓરડામાં રહી ને જે પુરૂષ ઘરમાં આવ્યો હતો તેની સાથે વાતચિત કરી. જ્યારે તે તરણ પુરૂષ જવા લાગ્યો ત્યારે તે બોલી, “ભાઈ, જેમ તું આવ્યો છે તેમજ જા, નહીં તો જણાઈ આવશે.” આમ કહીને બહારના બારણા આગળ જઈ તે તરણને વિદાય કીધો, પરંતુ બારણું બંધ કરતાં પાછો ચુંઉઉ ચુંઉઉ શબ્દ થયો, એટલે મંદિરાનંદે પુછ્યું, “રે કાણુ છે?” ત્યારે મધુરિમાએ કહ્યું, “ચાકર આવ્યો છે કે નહીં તે જોવાને મેં બારણું ઉઘાડ્યું છે?”

આમ બોલતાં બોલતાં તેણે બારણું બંધ કરીધાં; ને તેટલામાં તુરતજ પાછું બારણું ઠોકાયું; એટલે મધુરિમાએ જઈને ઉઘાડયું, ને ચાકર સાથે વાતચિત કરતી કરતી તે ઘરમાં આવી. આથી મંદિરાનંદના મનમાં સ્પષ્ટ મનાયું કે,
 “હવે તે પ્રકટ રીતે આવ્યો! હાય!”

પ્રકરણ ૧૨ મું.

શયન મંદિરમાં.

* ॥ તદલં ત્યજ્યતામેષ નિશ્ચયં પાપ નિશ્ચયં ॥

સૂર્ય અસ્ત પામ્યો. જગત્ ગાઢતિમીરાવૃત થઈ ગયું છે—ચોમેર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો છે. પણ તેનાથી વિશેષ અંધકાર મંદિરાનંદના હૃદયમાં છવાઈ રહ્યો છે. જગત્ના અંધકાર સાથે તે પોતાના હૃદયના અંધકારને જાણે એકત્ર કરતા હોય તેમ જણાય છે. અરણ્યોદય તે માત્ર હવે

* તે ખસ છે, આ તજ, નિશ્ચે એ પાપજ છે પાપ

તેના મનમાં તો હાંસીજ છે. રાત પડતા, સર્વે જગત્ જાણે રહે છે, ને સૂર્ય ઉગતા હસે છે. એમજ જગલીલા થાય છે. સમસ્ત જગત્ સૂર્યના પ્રકાશથી પ્રગ્લ્લીત થાય છે. કરોડ ચિંતા હો, પણ રાત પડી કે તે સર્વે નિશ્દેગતાને પામે છે. જામિની પોતે તો ખલિન છે, ને તેથી તે સર્વને ખલિન (શાંત) કરીને પોતે પ્રગ્લ્લ રહે છે, પણ આંતે તે કાળી છે!

રાત પડી એટલે તો મંદિરાનદના હૃદયમાં અપાર સંતાપ થઇ આવ્યો. રાત્રિની શ્યામતાએ હૃદયમાં તેના પૂર્ણ પ્રેમથી જાણે નિવાસ કીધો હોય તેમ તેનું મન અંધકારમય થઇ ગયું! સંદેહ! શંકા!! વેહમ! મનુષ્યને, ગમે તેવો તે પ્રગ્લ્લિત હૃદય । હોય છે તો પણ ઉદાસ બનાવી દે છે. આનંદીના આનંદનો લોપ થાય છે. મૌજ મોજ જૂલી જાય છે. વિલાસી સૂમ બને છે. રે સંદેહ! ધણો નાશરો છે. સર્વ સુખનો ને નાશકરતા છે. તેમાં દંપતિ પ્રેમમાં સદેહ આવ્યો, થઇ ચુક્યું! સર્વ સુખનો ક્ષણમાત્રમાં નાશ થઇ ગયો.

મધુરિમાએ રસોઇ કરીને મંદિરાનદને બોજન માટે

બોલાવ્યા, પણ ‘મને લુપ્ત નથી,’ એમ કંઠીને મંદિ-
રાનંદે વાળું નહીં કીધું. સૌએ વાળું કીધું. સૌ જન
પોતપોતાના સયનસ્થાનમાં ગયા, પણ મધુરિમા
સ્વામીની સૈયા પાસે બેસીને તેને પવન નાંખવા લાગી.
મંદિરાનંદના મનમાં એવોજ વેહેમ આવ્યો કે મધુ-
રિમા તેને ઉઘાડી દેવાને આ પ્રમાણે પવન નાંખે છે;
તેથી તે બોલ્યો, “આજે મને કંઈ પવનની
જરૂર નથી, મને તાવ આવ્યો છે, ને તાઢ
વાય છે. તું હવે સુઈ જા.”

મધુરિમાએ સ્વામિના મસ્તકપર હાથ ફેરવ્યો,
તો તાવ ધગધગી રહ્યો હતો. થોડીવારમાં મં-
દિરાનંદ પણ સુઈ ગયા, પણ તેને નિંદ્રા નહીં
આવી, તેથી પલંગમાં ઉઠીને બેઠા થયા, ને વિચારવા
લાગ્યા કે, ‘આવી સ્ત્રી સાથે હવે કેમ રહેવાશે ?’ તે
મધુરિમાને વિષધર સર્પણી જેવી જોવા લાગ્યો.
થોડીવાર સુધી તે નાના પ્રકારના વિચાર કરીને
પછી પ્રકાશપણે બોલ્યો;

“મધુરિમા, તારા જેવી ગુણવાન સ્ત્રીને આવું
કર્મ ઉચિત નથી. તું આવી નિજીકુર થશે એવો

મને સ્વપ્નામાં પણ વિચાર નહોતો. હું આંધળો થયો, સુરદાસ થયો, તેથી મને તો આશા હતી કે તું મારી સારી રીતે સેવા કરશે, પણ તે તો રથું, ઉલટું તેં મારો લાગ કીધો, છેહ દીધો!" આટલું બોલતાં તો મંદિરાનંદના નેત્રમાંથી આસું પડવા લાગ્યાં, ને તેના દિર્ઘનિશ્વાસથી મધુરિમા જાગી ઉઠી; પણ તે પોતે જાગી છે તે સ્વામિને જણાવ્યું નહીં. તે મુંગી રહીને મંદિરાનંદની વાત સાંભળવા લાગી. તે કંઈ કપટભાવથી સાંભળતી નહોતી, તેના મનમાં કપટ નહોતું, પણ સ્વામિને શી પીડા થાય છે તે જાણવામાં આવે તેટલા માટે તે અબોલ પડી રહી.

વળી મંદિરાનંદ બોલ્યા, “મધુરિમા, ક્ષમા કર, હું તને વૃથા દોષ દઉં છું. એ દોષ તારો નથી, પણ મારા અદૃષ્ટનોજ છે. તેં તો મને તેજ દિવસે વાંચતા અટકાવ્યો હતો, પણ મેં તારું કહ્યું માન્યું નહીં, ને તેથી આંખ ગાઢ. મારું ભાગ્ય જો સારું હોત તો તે દિવસે હું તારી વાત કેમ નહીં માનતે? મારું ભાગ્ય રૂઝું હોત

તો તું મને શું કામ ત્યાગ કરતે ? પણ મધુરિમા, કદી તારી આંખ ગઈ હોત તો શું હું તારો અનાદર કરતે ? શું તારો ત્યાગ કરતે ? કે બીજો સ્થળે લગ્ન કરતે ? મધુરિમા, તને નેત્ર છે ખરાં, પણ મારું હૃદય તું જોઈ શકતી નથી કે હું તને કેટલો આહું છું. તારા વિના હું જીવી શકું તેમ નથી એ તું જાણતી નથી. તું કહેશે કે, ‘અધાને આ-હવાની શી આવશ્યકતા છે?’ એ વાત સત્ય છે. પણ મધુરિમા, મારું અંતર તો મૃણાળથી પણ કોમળ છે તે કઠોર-કર્કશ-કઠીણ થશે ? તું મને આહેછે તેથી નહીં; પણ તારી રીતભાતથી, તારા જ્ઞાનથી હું જાણું છું કે તું કોમળ છે. પણ જો તું મારું અંતર કષ્ટ એકવાર જોય તો તારી ખાત્રી થાય કે હું ત્યાગવા યોગ્ય નથી. મારું હૃદય નરમ છે, તેથી કોઈ પરાયો મનુષ્ય હોય તો તે તું કષ્ટ પણ તું સહન કરી શકે નહીં, તો મારું કષ્ટ તું જોયા કરે એ માનવા જોગ નથી. મધુરિમા, તારા અધપતિ તરફ જો, તેનો પ્રેમ જો, તેની દયા કર, પછી સન્નારીના વૃત્તને લાંછન લગાડ. તેં જે કંઈ કીધું તે માટે હું જ-

રાપણુ ક્રોધ કરતો નથી, પણ મારો ત્યાગ મહીં કર.
તારા લક્ષ્યાવધિ કાટયાવધિ દોષ હોય તોપણ તું
મારી છે, મારી અંતરની દાઝ જાણનારી છે.
મારી ભાયા છે, હું તારો ભત્રી છું, અને તું એમ
કહે કે હું તમારીજ છું તો બસ, મારો આત્મા
કૃત્યકૃત્ય થયો હું ગણીશ.”

મંદિરાનંદનું આવું કઠોર બોલવું સાંભળી, મ-
ધુરિમા સડકજ બની ગઇ. તે કંઈ સમજી નહીં કે
એ શું બોલે છે. તેની આંખમાંથી પુષ્કળ પાણી
વહ્યા, પણ તે કંઈ બોલી શકી નહીં. બોલવાને
તેની હિમત ચાલી નહીં. જો મધુરિમા બોલી હોત
તો તેના સ્વામિના અંતરનો સંતાપ તરત મટત.
તેને બોલવા ચાહ્યું, પણ તે મુંગીજ થઇ ગઇ.
કહો કે એકવારના સ્વલ્પઅપરાધથી પ્રભુએ
તેની જીભ શિવી લીધી.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

લગ્ન.

જેહિ દિસિ જૈઠે નારદ કૂલી,
તેહિદિસિ તેઈ ન બિલોકેહ ભૂલી.

કાર્તિક સુદ દ્વાદસીને દિવસે સુંદરીના લગ્ન નક્કી થયા છે. વિગ્રહાનંદ આનંદ સલિલમાં વહી રહ્યા છે, ને વિઘ્નસંતોષીરામ દુઃખમાં ડૂબીગયા છે. વિગ્રહાનંદપર વિઘ્ન સંતોષીરામનો ભારે કોપ થયો છે. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો: ‘વિગ્રહાનંદે તો ‘ધરના’નો ઢોંગ કીધો હતો. પ્રથમથીજ તેણે ધરના (મરણ) ધર્યા હોત તો મારી આખરની અવદશા આજ થતે નહીં, ને મારા કુળને આજે ધરડે ધડપણ લાજ લાગતે નહીં.”

ગોકુળરાયજી આખો દિવસ વિવાહના કાર્યમાં રોકાઈ રહ્યા હતા, એટલે તેને પોતાના બનેલી પાસે જઈને કંઈ વાતચિત કરવાનો વખત મળ્યો નહોતો. સર્વ રીતની લગ્ન સામગ્રી તૈયાર થઈ હતી. મંડપ પંજુ ઠીક શણગાર્યો હતો. આવતી

કાળે લગ્ન છે, આજે દેવઉઠી એકાદશી છે. એ આખી રાત વિઘ્નસંતોષીરામને નિદ્રા આવી નહોતી. તેના મનમાં તો ખાત્રી હતી કે સુંદરી સાથે કાલે સંજયા કાળના તેનો હાથેવાળો મળશે. ‘જી. યાવર તોરણે આવ્યા’ ને ‘બાળાવર ઘોડલે ચઢ્યા,’ એવા મંગળગીત જનડીઓ ગાશે તેનો ઊત્સાહ તેના મનમાં અપાર છે; પણ વગર પેહેરામણીએ પરણવું પડશે એ વિચારથી તે મનમાં બળ્યા કરે છે. વિગ્રહાનંદને, તે મનમાંથી હજારો હજાર ગાળો દે છે, તેને માટે હાથ પગ પછાડે છે, તેનું મોઢું જોતાં દાંત નથી તોપણ હોઠ પીસે છે, ને મનમાં કહે છે કે તે ‘મૂવો કાં નહીં, કે મારે વગર દ્રવ્યે કન્યા પરણવી પડત નહીં.’

લગ્ન દિવસે બ્રાહ્મણોના રીવાજ પ્રમાણે વિઘ્નસંતોષીરામે અને વિગ્રહાનંદે ઉપવાસ કીધો હતો. ચાર વાગ્યા કે બીજા ધરમાં તેડી જઈને વરરાજાને નવડાવ્યા, ને લુગડાં પેહેરાવ્યાં; ને હાથમાં નાળિયેર લઈને તેઓ માહેરામાં આવીને ખેસવા માટે તૈયાર થઈ રહ્યા. ધીમે ધીમે ન્યાત

જ્યાતના મનુષ્યો તથા દોસ્તદાર ભાઈબિંધ આવી પહોંચ્યા. સૌ વિઘ્નસંતોષીરામનું કુટુંબ રૂપ જોઈને મનમાં બહુ હસતા હતા. માથાપર ગોળ મટોળ ગાગેર જેવી પાઘડી પેહેરાવી દીધી હતી, ને લાલ જામો તથા પટકો લટકાવી દીધાં હતાં. પાન ખાતા ને પચપચ પિચકારી મારતા હતા ને નાકમાંથી સડક સડક સડુકા ભરતા હતા તે જોઈને સર્વે કહેતા કે, ‘વાહ: વરરાજના ભાગ્યનો તો પાર નથી.’ લગ્નકાળ રાત્રિનો હતો વખત ઘણો હતો. તેવામાં જે કોઈ આવતા તે સર્વે વરરાજને બનાવતા-જ આવતા હતા. વિઘ્નસંતોષીરામની ઠઠા મસ્કરીનો પારાવાર હતો. કોઈ આવીને કહેતા કે, “કમ પંડ્યાજી, તમારી ફેાધયે તમારું નામ ઠીકજ રાખ્યું છે! નામનું સાર્યક કરજો. તમારા ધર કંઈ જેવા તેવા નથી, પુરાણ છે પુરાણ! ” બીજો કહેતો, “ અરે પંડ્યાજી તો બાંકા છે બાંકા, દે-ખોની એમની પાઘડીમે કીતને ટાંકા હૈ ! ” ત્રીજો કહેતો કે, “ પંડ્યાજીને ત્યાં તો ગાયકવાડ મહારાજ આવશે ! ને તે કન્યાદાન દેશે ! ” આમ,

અનેક પ્રકારની ઠંડોલી ચાલતી હતી. શાસ્ત્રી મહારાજ મનમાં મલકાતા, વળી બળતા, અને વળી પુલાઈને બોલતા કે, ‘હા, તમે કહો છો તે સત્ય છે. ભાઈઓએ આવીને મને શોભા આપી એ મારાં મોટા નસીબ. અમારા ઘરડા કંઈ જેવા તેવા ન હોતા, પાંચ પાંચ સોમયાગ કીધા છે, દશ વારતો લલાણાં કીધાં છે, હળ્લર હળ્લર માણસોની ન્યાત જમાડી છે,’ વગેરે વગેરે બોલતા ને ધણા હરખાતા હતા. પણ મનમાં ચિંતા એ થતી હતી કે કંઈ રૂપીયા નહીં મળે એતો હીક નહીં. જેઓ આ લગ્નનો મર્મ જાણતા હતા તેઓ તો શાસ્ત્રી મહારાજની પુલાસ જોઈને ધણા હસતા હતા.

થોડીવાર પછી વિઘ્નસંતોષીરામે કહ્યું, “ગો-કુળરાયજી ક્યાં છે?”

વિઘ્નહાનંદે પુછ્યું, “શું કામ છે?”

વિઘ્નસંતોષીરામ ચીઢવાઈને બોલ્યા, “તેની સાથ મને કંઈ ખાસ કામ છે, એકવાર ઉતાવળથી બોલાવો તો ખરા.”

ગોકુળરાયજી ઘરમાં કામકાજમાં રોકાઈ ગયા હતા, તેથી તેને આવતાં કંઈ વાર લાગી; એટલે વિંદનસંતોષીરામ ખીજવાઇને બોલ્યા, “અરે ! હું આટલી વાર થયા છું મારું હું ને હજી ગોકુળરાય કેમ આવતો નથી ? ”

પાસે એક બ્રાહ્મણ બેઠો હતો તે તેનું આવું ચીંટયું બોલતું સાંભળીને મસ્કરીમાં છુમ મારી ઉઠ્યો, “ભુદેવ ગોકુળરાયજી, અરે દોડોદોડો, શિશુપાળ મહારાજ કોંઈ ભરાયા છે ! ”

વિંદનસંતોષીરામ તે સાંભળીને બોલ્યો, “ એ તમો શું કહ્યો છો ? ”

તે બ્રાહ્મણે કહ્યું, “મહારાજ, કંઈ નહીં. એ તો બેઘડીની વાત ! ”

વિંદનસંતોષીરામ મનમાં બહુ વિભાસણમાં પડી ગયા, પણ શું કરે ? એટલામાં ગોકુળરાયજી આવ્યા, તેને બેઘ સાઠ વરસના કોડીલા છુયાવર બોલ્યા, “આવી મજાક ઠઠાની જગ્યાએ હું પરણીશ નહીં, કોઈ મને અત્રે સુખે બેસવા પણ દેતું

નથી. મારી ફેઈ બેહેનની પણ કોઈ ખબર પુછતું નથી, એ શું લગ્નના ઢંગ છે કે ? ”

ગોકુળરાયજીએ સૌને કહ્યું, “ભાઈઓ, તમે કોઈ વરરાજની મજાક કરતા નહીં ! ” કેટલાક બ્રાહ્મણ છોકરા હોહો કરી હસ્યા, તેઓને શાંત પાડીને પછી ગોકુળરાયજીએ કહ્યું, “આજે લગ્ન છે, તો વરરાજને સૌ બનાવે, તેમાં ગુરસે શાના થાઓ છો ? તમે એમનું બોલવું સાંભળો છો શું કામ ? ”

વિદ્વતસંતોષીરામ—પણ હું પેહેરામણી વગર પરણીશ નહીં. મને મારી પટ્ટણના ૩૨૦૦ મળવાજ જોઈએ. શું મારે કુળ કંઈ નિયું છે કે હું વગર પેહેરામણીએ પરણું ? દાયજને તો પ્રથમથી અહિંયાં મૂકો.

ગોકુળરાયજી—એમ કેમ બનશે ? તમેજે પ્રથમથીજ કહ્યું હતું કે હું પેહેરામણી નહીં લઈશ; તો હવે એ કેમ બને ?

વિદ્વતસંતોષીરામ—મેં ક્યારે ના પાડી છે કે

પેહેરામણી નહીં લઉં ? મને પુછ્યું છેજ કાણે ?
 વિઘ્નહાનદે વરરાજને પ્રથમથીજ શિખવી મુક્યું
 હતું કે લગ્ન ટાંણે જો તમો દમયમ કસશે તો
 કંઈ મળશે, તેથી વરરાજએ આ તાલકીધી.

ગોકુળરાયજી-પણ વિધ્નસંતોષીરામજી, તમોએ
 વિઘ્નહાનંદને તો ખુલ્લું કહ્યું હતું કે હું દાયજી
 વિના પરણીશ, તે કેમ ભૂલી ગયા ? શું તમે
 કહ્યું નહોતું ? વિઘ્નહાનંદ, કેમ કહ્યું હતું ?

વિઘ્નહાનંદ-હાં-નહીં-એ તો-અરે-એમ નહીં.
 પણ ગોકુળરાયજી, કુલીન જમાઈને લગ્ન
 વખતે આપણી આગર પ્રમાણે કંઈ આપવું
 તો જોઈએજ ! કંઈપણ આપ્યા વગર કેમ ચાલે ?

ગોકુળરાયજી-એ તો આપનો જીલ્લમ થયો ?
 વિઘ્નહાનંદ-તો રહેવા દો એ વાત, પછી સૌ
 થઈ રહેશે. હમણાં તો તમો મંગળ કાર્ય કરો.
 કન્યાની માતાને બોલાવો કે તોરણે તેડીને વરને
 પુખ્તે. રાયજી, હવે એ આપણા જમાઈ થયા,
 પાંચ પચાસમાં શી ખીસાત બગી છે.

ગોકુળરાયજી-એ વાત નિરાળી છે. વિધ્નસં-

તોપીરામને કન્યા પરણાવીએ પછી ખીજ વાત,
 ને પછી સગાકુટુંબની વાત, તે વેળાએ સૌ
 અપાય લેવાય, હમણાં કેમ અપાય ?

રાયજીના આ બોલવાનો શુદ્ધભાવ સમજાતો
 હતો કે હજી કન્યા તો આપીયે, પછી જમાઇ
 ને સગપણની વાત થાય. આ મર્મની વાત સમજીને,
 વિગ્રહાનંદ ને વિદ્વસંતોપીરામ બંન્નોએ સાથેજ
 પુછ્યું; “ રાયજી, એમ બોલવાનો મર્મ શો ?”

ગોકુળરાયજી-તમે કહ્યું કેની, કે જો પેહેરામણીમાં
 બસો રૂપીઆ નહીં મળે તો લગ્નજ કરવાં નથી;
 તેથી મેં આમ કહ્યું.

પણ ગોકુળરાયજીની વાત સાંભળીને તે બંનેનું
 હૃદય કંપી ઊઠ્યું. વિદ્વસંતોપીરામે વિચાર્યું કે
 રૂપીઆ માગીને મુરખાઈ કીધી. પછી રાયજી ને
 જો ચાર માણસો ધરની અંદરના ચોકમાં
 ગયા; ને વિદ્વસંતોપીરામ વિચારમાં પડી ગયા કે
 રૂપીઆ શું કામ માગ્યા, પણ એટલામાં ધરના ચોક-
 માંથી વેદની ધ્વનીનો શબ્દ નિકળ્યો, દોલ તાસાં
 વાગ્યાં, ને ‘દોળાઢમકયાં ને વરવહુના હાથ

મળ્યા,' એવા ગીતનો અવાજ આવ્યો. અને એ-
ટલામાં ગોકુળરાયજી ઘરમાંથી બહાર આવ્યા.

વિગ્રહાનંદે પુછ્યું, “શું લગ્નનો વખત થયો ?”

રાયજી-એમ જણાય તો છે.

વિગ્રહાનંદે ટટપપ ટટપપ શબ્દથી પુછવા લા-
ગ્યા, “એ બોલવાનો શો અર્થ ?”

ગોકુળરાયજીએ કહ્યું, “ એનો અર્થ એજ કે
લગ્ન તો થઇ ગયાં. હવે વળી એનો ખીજો અર્થ
શો પુછો છો ?” આટલું બોલીને સાજનીયા ગૃ-
હસ્થાને મોટેથી કહ્યું, “ઉઠો ભૂદેવો, વરકન્યા
મંગળ દેરાફરી રહ્યાં ને જમવાનો સમય થયો છે.”

આ વિવાહ મંડળમાં કેવા પ્રકારે કામ થનાર
છે તે સાજનીયા તથા ખીજા સર્વે સારી રીતે જા-
ણતા હતા, ને કન્યાના ઘણા ખરા સગા પણ જાણતા
હતા, એટલે કોઈ ચકિત થયું નહીં; માત્ર વિઘ્ન-
સંતોષીરામ ને વિગ્રહાનંદજી આજુબાજુ હતા ને
તેથી તેજ ચકિત થયા. સૌ ઉઠ્યા ત્યારે હસી હસીને
વિઘ્નસંતોષીરામને હાથ નેડીને ઉઠતા હતા.
ન્યાતિલા પણ જે હાજર હતા તેમાંનો ઘણો મોટો

ભાગ આજના લગ્નથી રાજી હતો. આ સર્વ મામલો જોઈને વિઘ્નસંતોપીરામના ડોળા ચકલવચકલ થઈ ગયા. તેઓ જીમ પાડી ઉઠ્યા, “રાણી સરકારના કસમ છે, મહારાજ ગાયકવાડની આણ છે. રે જીવન, જીવન. મારી સ્ત્રીને લઈ જાય છે, કોઈ ન્યાય કરો, ન્યાય કરો, પકડો, પકડો !”

વિઘ્નહનંદ બોલ્યા, “વિઘ્નસંતોપીરામ, જરા થોભો, જાણવા તો દો કે એ શું ગડગડ છે.”

પણ જેમ જેમ વિઘ્નહનંદ તેને જીમ મારતાં અટકાવે તેમ તેમ તે વધારે જીમ પાડે. તે બોલવા લાગ્યો, “ઓ બાપરે, મને લુટી લીધો, મને મારી નાંખ્યો. ઓ ન્યાતવાળાઓ, તમને મહાદેવની દુવાઈ છે, મારો ઇનસાફ કરો, મારી સ્ત્રી અપાવો.”

ગોકુળરાયજીએ વિઘ્નહનંદનો હાથ પકડી કહ્યું, “શી ગડગડ છે તે જોવા ઇચ્છા છે કે સાંભળવા ?” વિઘ્નહનંદજીએ કહ્યું, “જોવા ને સાંભળવા બેય.”

રાયજીએ કહ્યું, “તો ચાલો મારી સાથે પાછલા ચોકમાં.”

એમ કહી ગોકુળરાયજી, વિગ્રહાનંદને પોતાની સાથે તેડીને ઘરની અંદર ગયા. તેની પાછળ વિદ્યસંતોષીરામ પણ ઘસડાયા, ને ન્યાતવાળા પણ સઘળા ગયા. સમજીક ન્યાતવાળા ઘણા રાજી થયાહતાં, પણ કેટલાક યુદ્ધાઓ આ બનાવ જોઈને ઘણા દિલગીર થયા, છતાં વિદ્યસંતોષીરામનું વય હવે પરણવા યોગ્ય નહોતું ને તે પરણવા આવ્યો તે માત્ર પૈસાને માટેજ આવ્યો હતો. તેથી તેની આ ફજેતીથી તેઓને કંઈ ઝાઝું લાગ્યું નહીં. વળી અમદાવાદી વડોદરીયા ઔદ્યોગને પેટલાદી સાથે બનાવ નહોતો, ને પેટલાદી આપણા આવા સુંદર કન્યારત્નને લઈ જાય તેથી તેઓને ઈર્ષ્યા પણ આવતી હતી; ને તે કારણથીજ ગોકુળરાયજીની કોઈ વિરુદ્ધ થયું નહીં. વળી સવિતાને સુંદરીનું જોડું જુગતેજુગતું હતું તેથી પણ સૌ વધારે રાજી થયા હતા.

ઘરમાં ગયા પછી રાયજીએ વરરાજને કહ્યું, “આ તમારા સસરાજી છે, તેમને પગે લાગો.” સવિતાશંકર પગે પડ્યો એટલે વિગ્રહાનંદ કોપથી

બોલ્યો, “હું તમને શું આશીર્વાદ દઉં? હું એજ કહું છું કે તમારું સત્યાનાશ જન્યો !” વિદ્વસંતોષીરામે કહ્યું, “તમે હમણાં મરે તોજ મારો આત્મા ઠરે.”

રાયજીએ આ પ્રમાણે બનેલીના મોઢાથી મંગળ સમે અમંગલ વાત સાંભળી એટલે તેમને ધમકાવીને કહ્યું, “ચાલો હવે ટકટક કરચા વગર ચાલ્યા જન્યો. તમે આ બાળકીના પિતા નથી, પણ પૂર્વજન્મના શત્રુ છો. આજ આનંદને દિવસે અમંગળ શબ્દ કાઢતાં તમને શરમ નથી આવતી? જોટલી મોટી જીભ નથી તેથી વધારે લાંબી વાત કરો છો, શરમ છે તમને !”

આમ કહેતાં, બંનેને પાછા હાઠાવ્યા, પણ બંને આખા દિવસના ઉપવાસી હોવાથી વિચ્છાનંદ ભીત સાથે અથડાયા, ને વિદ્વસંતોષીરામ જમીનપર પડી ગયા. એટલે તે મોટે મોટેથી બરાડા પાડવા લાગ્યો: “રે કોઈ બચાવો, મને મારી નાંખ્યો; મારા પૈસા છીનવી લીધા. રે ગાયકવાડના ન્યાયીરાજ્યમાં મને આ પ્રમાણે

માર માર્યો. હાય ! હાય ! કોઈ ન્યાતિલા પણ મને મદદ કરતા નથી.”

તેમની યુમ સાંભળીને બહારના સઘળા લોકો દોડ્યા આવ્યા. બંનેઓ જણાવ્યું કે હમને ઘણાં માર્યાં છે, અમો ચોકીપર ફરીયાદ જઈશું, ને તમારે સાક્ષી આપવી પડશે. વિદ્વસંતોષીરામે કહ્યું, “જો ભાઈઓ, મારા બસો રૂપીયા લૂટી લીધા છે. પાંચના ઘરેણા પણ લઈ લીધા, ને મારી મા ને બેહેનના જડાવ દાગીના પણ લઈ લીધા છે. દીક છે, બચ્ચાઓ, હું ઠેક સુધી પહોંચીને તમારી બગર લઈશ. ચાલ રાખો, હું કોણ છું તે તમો જાણતા નથી, તેથીજ આ કાળું કીધું છે, પણ હવે જોજો તમાસો !”

ગોકુળરાયજીએ કહ્યું, “મહારાજે, તમને પસંદ પડે ત્યાં જાઓ, કોઈ અટકાવ કરતું નથી. પણ અહીંયાં તોફાન કરશે તો હું પોલીશને બોલાવી મુસકાટાટ કરાવીને મોકલાવી દઈશ. તમો જાણતા નથી કે હું કોણ છું ? અને બલા થઈને હવે જો થયું તે બૂલી જઈને ચાલો જમ-

વાને. હવે તો છેડાગાંઠ બંધાઇ ચુકી તે કોઇથી પણ મિથ્યા થનાર નથી, સંમજ્જા ?”

પણ બંને જણ, હજારો ગાળો દેતા ધરમાંથી બહાર નિકળી ફરીયાદ કરવાને દોડ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

બુલાસો.

* ॥ કિમપિ મનસિ સમ્મોહો તદાવલવાનમૃત ॥

રાત્રીના લગ્નની ધામધુમ પુરી થઈ ગઈ, ને સૌ પોતપોતાને ઘેર વિદાય થયા ત્યારે મધુરિમા પણ પોતાને ઘેર આવી. આ લગ્નમાં તેણે મુખ્ય ભાગ લીધો હતો, પણ તેના અંતરમાં અત્યંત ઉદ્વેગ થતો હતો કે જે સત્ય વાત પોતાના પતિને કેહેવાની હતી તે કહી નહીં. છતાં તેણે પોતના ભાઈના લગ્નમાં સારી રીતે કામકાજ કીધું હતું. તેનેજ સર્વ કારભાર હતો, ને તેનેજ આ લગ્ન થવાથી સૌથી વધારે હર્ષ થયો હતો.

*મનમાં સંમોહ વ્યાપે ત્યારે તે બળવાન થાયછે.

સ્ત્રીનેા સહજ સ્વભાવિક ધર્મ છે કે પતિને પૂજવો ને તેની સેવા કરવી, ને પતિને કોઈપણ પ્રકારે શોકતપ્ત ન કરવો. ભાર્યા તેજ છે કે જે પતિ પ્રાણ છે, ભાર્યા તેજ છે કે જે ભક્તીની આજ્ઞાનુસારણી છે, ને ભાર્યા તેજ છે કે જે પતિને ત્રણોકાળમાં સર્વ પ્રકારે સંતોષાનંદ આપવાને ઉમંગી રહે છે.

મધુરિમા સ્વામિ સેવામાં સદાજ તત્પર રહેનારી સ્ત્રી છે; ને તે કદિપણ સ્વામિનું પ્રિય કરવામાં પાછળ પડતી નથી.

સવિતાના વિવાહ સંબંધી સર્વ વાર્તા તે જ્ઞાણુતી હતી, પણ તે વાર્તા તેણે મંદિરાનંદને જણાવી નહીં, એટલા માટે તે ઘણી શોકાક્રુળ રહેતી હતી. જે કે તે સવિતાના વિવાહમાં ગઈ હતી પણ તેના મનમાં એવોજ વિચાર રમી રહ્યો હતો કે ક્યારેને ઘેર જાઉં ને સર્વ વાર્તાનું સ્પષ્ટીકરણ કરી સ્વામિને સંતોષ પમાડું.

લગ્ન ક્રીયા પૂરી થઈ ને તે તુરત ઘેર આવી. આવતાનેવાર ધસીધસી તે મંદિરાનંદના ઓરડામાં ગઈ શય્યાપર તે સુતો હતો, તેની પાસે

જઈ, તેના પગને હાથ લગાડી જગાડયો. પછી તે બોલી “સ્વામિનાથ, આપને એક સુસ-માચાર જણાવું તો આપ મને શું આપશો ? ”

મંદિરાનંદે કહ્યું, “કોણ, મધુરિમા ? શું સુ-સમાચાર આપે છે ? ”

મધુરિમા બોલી, “પણ કહો, કે તમો મને શું આપશો ? ”

મંદિરાનંદ—“આ અંધા-સુરદાસ તમને ન આપે એવું શું છે વાર ? ”

મધુરિમા—હું તે વાત સાંભળતો નથી. તમો એ વાર્તા સાંભળીને પ્રસન્ન થશો કે નહીં, ને મારા સર્વે અપરાધ માફ કરશો કે નહીં, તે કહો.

મંદિરાનંદ—આ આંધળાનો ક્રોધ તમારું શું વિપરીત કે અકલ્યાણ કરી શકે તેમ છે ?

મધુરિમા—ત્યારે આમ કહો કે તમો કંઈજ કરશો નહીં: અપરાધ ક્ષમા કરશો નહીં, કંઈ આપશો પણ નહીં, ને આનંદ પણ પામશો નહીં. જેવી તમારી ઇચ્છા. હું આપને એ વર્તમાન જણાવું

હું કે સુંદરી સાથે સવિતાશંકરનાં લગ્ન થયાં છે.

મંદિરાનંદ-એમ કેમ બને ? વિદ્વસંતોષીરામ લગ્ન કરવામાં આવ્યો હતો તેના શા હાલ થયા ?

મધુરિમા-જેવા શિશુપાળના થયા હતા તેવા.

મંદિરાનંદ-જરાક સ્વસ્થાથી સર્વે વાર્તા જણાવો તો હીક.

મધુરિમા-વિદ્વસંતોષીરામને લઇને વિગ્રહાનંદ આવ્યા કે ગુણુવંતગવરીતો તેને જોતાંજ છછણી પડી. વરરાજના રૂપ ગુણુ ચાતુરીને વચ્ચે જોઈને તેણે નિશ્ચય કરીધો કે સુંદરીના લગ્ન તેની સાથે કરવાં નથી. આ વાત જાણતા વિગ્રહાનંદે બહુ તોફાન મચાવ્યું. તેઓએ અન્ના હારનો ભાગ કરી પ્રાણુદાન દેવાનો વિચાર કરી કન્યાદાનમાં વિદ્વ આણુવા ધાર્યું. તે બારણા વચ્ચે લાંબા છટ થઇને સુતા, ને કહ્યું કે ગમે તેમ થાય, પણ મારા કુળને કારણે હું તો સુંદરીનાં

લગ્ન કુળવાનને ત્યાંજ કરીશ. ગુણવંતગવરી
 ગભરાઇ, તે શું કરે ? પછી તેણે પ્રપંચ કીધો
 ને કહ્યું કે સુંદરીના લગ્ન વિદ્યસતોષીરામ સાથે
 કરીશ, અને છુપી રીતે પત્ર લખી સવિતાશંકરને
 તેડાવ્યો. તે આવ્યો, ને મને મળ્યો. પણ પોતા-
 ના સગા ખાઇને મને કહ્યું કે આ વાત હું તમ-
 ને જણાવું નહીં. મેં તેને ઘણુંજે કહ્યું કે આમ
 વર્તવાનું પ્રયોજન નથી, તમે જાણશે. તોપણ
 એ વાત ગુપ્તજ રહેશે; તથાપિ મારા કહેવાને
 પણ તેણે ગણકાર્યું નહીં. તે ગૂપચૂપ મને મળ-
 વા આવતો હતો. તે જેએક દિવસ ગુપ્ત રીતે
 આવ્યો, ને દાસીએ તેને જોયો, પણ સંધ્યાકા-
 ળ હોવાથી તે તેને ઝાળખી શકી નહીં, એટલે
 તેણે તર્ક બાંધ્યો કે નવો નોકર ગૂપચૂપ ઘરમાં
 પુનઃપુનઃ પ્રવેશ કરે છે. આ તેનો સંદેહ મારા મ-
 નને સંતાપ કરવા લાગ્યો, ને એ મિથ્યા ભુંડી
 વાર્તાના કોપથી મેં તેને કાઢી મુકી. જતાં જતાં
 તે તમારું મન શંકાશીળ કરતી ગઈ, જે વાર્તા,
 તેજ શત્રીના તમારા નિશ્વાસોદ્ગારથી, સંતાપ-

થી, અશ્રુથી મેં યથાર્થ જાણી. તત્સમે મને એમ લાગ્યું કે હમણાંનેહમણાં સર્વ ખુલાસો કરું તો ઠીક, પણ પ્રતિજ્ઞા આડી આવવાથી મેં મૌન્ય ધર્યું. આજે ગોકુળરાયજી સાથે સંકેત કરી ગુણવંત ગવરીએ ઘરમાં ચોરી બંધાવી, માહેરું બાંધ્યું ને પ્રથમથીજ બોલાવેલા સવિતાશંકરને કન્યાદાન દીધું. પ્રાણેશ, શું આપ એમ યત્કિંચિત પણ શંકા કરો છો કે આપના જેવા પ્રાણુપતિનો એક ક્ષણભર હું ત્યાગ કરી શકું? અરે આપના જેવા—

મંદિરાનંદ વચ્ચમાંજ બોલી ઉઠ્યા, “મસ, બસ, રહેવા દે હવે, હું સર્વ સમજ્યો. મધુરિમા, મેં તારો મોટો અપરાધ કીધો છે, તું ક્ષમા—”

આટલું બોલતાં તો મધુરિમાએ તેમના મોઢા પર હાથ મૂક્યો, “શું, હું ક્ષમા કરવાને પાત્ર છું? આપ મને ક્ષમા કરો, અને આપની સેવામાં પ્રેમસહિત મને અંગિકાર કરો. મેં સવિતાના કે-હેવાને લીધેજ તમારાથી આ વાર્તા છુપાવી હતી, એ મારો મોટો અપરાધ થયો છે; પણ પ્રાણુનાથ, હું લાચાર થઈ ગઈ, તો શું કરું ?

જ્યારે રાત્રીના તમારા નેત્રમાંથી અશ્રધારા વહેતી હતી, ત્યારે તે વેળાએ મારા હૃદયમાંથી શોણીતધારા વહી જતી હતી. તમારી સ્ત્રી થવાને તો શું, પણ તમારી દારી થવાને પણ હું પાત્ર નથી, નાથ ”

પૂર્વાપેરેજ મધુરિમાનો હાથ, પૂર્ણપ્રેમથી પકડીને મંદિરાનંદે કહ્યું, “તારો આ આપ્તમાં કશો દોષ નથી. તને કસમ આપ્યા હતા તેથીજ તું સ્પષ્ટ કરી શકી નહીં, તેમાં તારો યત્કિયિત પણ દોષ નથી; ને દારીની વાર્તા સાંભળીને મેં તને કલંકી કીધી ને મારા મનમાં સંદેહ હિત્વન થયો એ મારો મોટો અપરાધ છે. તું મને ક્ષમા કર કે મેં તને સારી રીતે જાણ્યા છતાં, તારા પાતિ-વ્રત પર શક આણ્યો.” આટલું કહેતાંજ મંદિરાનંદે મધુરિમાનો હાથ પકડી, કંઠની આસપાસ, જેમ વૃક્ષની આસપાસ લતા ફરી વળે તેમ બેરબો ને પ્રેમાશ્રુનો ઠંડો પ્રવાહ વરસાવી અન્યોઅન્ય નાહી વળ્યાં.

એટલામાં સવિતા ને સુંદરી આવી પહોચ્યાં

બંનેએ જઈને મંદિરાનંદને પ્રણામ કરીયા. મંદિરા-
નંદે કહ્યું, “સવિતાશંકર, તું પૂર્ણ ઐશ્વર્યશાળી
થા; ને તારી બેહેનના મેંજે અગ્નિજ્વલતાં અપરાધ
કીધો છે તે ક્ષમા કર.” સવિતાશંકરે કહ્યું,
“મુરખીજી, હું આપનો બાળ છું, ને એ વાત
શી કહો છો?” પછી સર્વે આનંદ કરતા ત્યાં
બેઠા. મધુરિમાએ પ્રભાતમાં સાકર વેહેતી ને કં-
સાર કરી આનંદ વર્તાવ્યો.

પ્રકરણ છેલ્લું.

ઉપસંહાર.

* અકિञ्चिदપિ કુર્વાણઃ સૌસ્વૈર્દુઃસ્વાન્યવોહતિ।

તત્તસ્ય કિમપિદ્રવ્યં યો હિયસ્યપ્રિયોજનઃ॥

ઉત્તરરામચરિત.

આજે સવિતા અને સુંદરીનાં લગ્ન થયાને
ત્રણ વરસ વીતી ગયાં છે; ને ગુણવંતગવરી

* જો કે જે કંઈ પણ કરતી નથી, પણ સુખોની
વાતોથી દુઃખોને ભૂલાવી દે છે, તે તેનું કંઈ દ્રવ્ય
છે, કે જે જોને પ્રિય છે.

સૌભાગ્ય ભોગવતી, પણ મહાકષ્ટમાં રહીને પણ પતિનું કદયાણુ ઇચ્છતી સર્વ પ્રકારે દુઃખમાં દહાડા ગાળે છે.

લક્ષ્મીને જીજ્ઞે દિવસે વિચર્યાનંદે ગાયકવાડી કચેરીમાં ફરીયાદ માંડી ને સવીતાને સપડાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કરીશો હતો, પણ તેમાં તે કાંઈપણ રીતે ફાળ્યો નહીં. નકામા શિક્ષા માંગીને પાંચ દશ રૂપીઆ એકઠા કરીશો હતા તે તણાઈ ગયા.

અને વિદ્વસંતોષીરામે પોલીસમાં ફરીયાદ માંડી હતી કે ગોકુળરાયજીએ મારા દાગીના લુટી લીધા, પણ તેનું તદ્દન તૂટ હતું તેથી તે જોવો ફરીયાદ કરવા ગયો હતો તેવોજ પાછો ફર્યો. પણ ઘેર ગયા પછી વળી એક જીજ્ઞે આંધળો ને હૈયાકુટો ઔદિય મળી આવ્યો, તેણે પોતાની તેર વરસની કુમારી પુત્રીનાં લક્ષ્મી કરીયાં. લક્ષ્મીને છ માસ ચિલા નહોં તેટલામાં વિદ્વસંતોષીરામ, ખાવાના સાંસા પડ્યાને લીધે ને ત્રણ નોકરડા ખેંચી કાઢવાથી માંદો પડ્યો. ક્ષુધાપીડિત હોવાથી જ્વર લાગુ પડ્યો. તે કેટલાક દિવસ સુધી ખાટલા વશ રહ્યો.

પૈસા ન હોવાથી ઔષધ ઉપચાર પણ ન થાય, ને તેથી તે રાતમાં એકાએક મરણ પામ્યો, ને ૧૨ સ્ત્રીઓને સામટો રંડાપો આપી પોતાના ન્યાયકર્તા પાસે ન્યાય લેવાને સિધાવ્યો.

સવીતાશંકર ને સુંદરી પૂર્ણ સુખી હતાં ખેલેલે વરસે તો સવીતા પરિક્ષામાં નાપાસ થયો. આ વેળાએ તેને ઘણો સંતાપ થયો, પણ સુંદરીએ તેના મનનું એવી તો ઉત્તમ રીતે સમાધાન પ્રાપ્ત કર્યું કે તેના હૃદયના પૂર્ણ હુલ્લાસ સાથે તે સર્વ દુઃખ વિસરી ગયો ને તે બોલ્યો, “જેને સદ્ગુણી સ્ત્રી મળે છે તેને અમુદય રત્નો પણ કુછ બિસાતમાં નથી.” બીજો વરસે તેણે પરિક્ષા પસાર કરી. તે પોતાના સુશીલ સ્વભાવથી ગાયકવાડીમાંજ ઘણી સારી નોકરી મેળવી શક્યો છે.

સંધ્યાકાળનો સમય છે. સુંદરી ને સવીતા બંને કામાટીબાગમાં ફરે છે. ફરતાં ફરતાં આરસના મંડપ આગળ બંને આવી પહોંચ્યાં. પક્ષીઓનો ચોતરફથી આવતો મધુરો કીંક્રં કીંક્રં ને ટીંક્રં ટીંક્રં,

તેમાં ચઢલીઓની ચીચી ને કાગડાઓનો વચેવચે
 સંભળાતો કા કાનો સ્વર, તેમાં આવતો વળી મદમદ
 પવન, નિર્મળું આકાશ, ડોલી રહેલી લતાઓ ને
 ઝુકી રહેતાં વૃક્ષો, કોઈ કોઈ સ્થળેથી આવતો સુ-
 ગંધી સમીર, દૂરથી સંભળાતો ગાડીનો ગડગડાટ
 ને અશ્વનો હણહણાટ, ફાંકડાઓનું ફરતાં ફરતાં
 મરાતુ તાન, અને ચોમેર જણાતો લીલોતરીનો
 બહાર, સર્વેને એટલો બધો શોભાયમાન લાગતો
 હતો કે તે દંપતી આ લીલામાંજ એકતાર થઈ
 ગયાં, ને તે આરસની બંગલીમાં જઈને
 મૂંગાં મૂંગાં બેઠાં. સૃષ્ટિલીલા જોતાં બંનેનાં
 નેત્રતૃપ્ત થતાં નહોતાં, તેવામાં પૂર્વ તરફથી ધીમેધીમે
 પ્રકાશ કરતો વટસાવત્રિ પૂર્ણિમાનો ચંદ્રપ્રકાશ જ-
 ણાવો, કે દંપતીના પ્રેમાળ હૃદયનો પૂર્ણ પ્રેમ
 પ્રકારવો. એકએકને અડીને સાથે બેઠાં છે, એક
 એકના મધુરા મુખનું પાન કરે છે, તેવામાં સ-
 વીતા ગંજુળ સ્વરે બોલ્યો; “સુંદરી, તરૂં પ્ર-
 કુલ્લીત મુખ કમળ જોતાં મને જનકલ્લીની પ્રેમ
 પ્રભનું ગુમાન આવે છે. વનવાસમાં તે નવ

યૌવના, પ્રેમ મૂરતિ, રાજકુંવરી, સતી સાધવી
 શશીમુખી સીતા, રાગને કંઈ પાણી આપીને,
 કે પગ ચંપી કરીને, કે ગાન કરીને, કે રસોષ્ઠ
 કરી નિલ નિલ નવ નવાં બોજન જમાડીને, કે પ્રેમ
 વાર્તા કરીને, કે વનલીલા નિરખવા નિકળતાં
 સાથે જઈને, કે રામના પરાક્રમનાં વખાણુ કરી-
 ને કે પિતૃઆજ્ઞા પાળા તેને માટે સ્તુતિ કરીને,
 કે લુગડાં લત્તાની, કે રાજવૈભવની, કે પુત્રને
 પરણાવ્યા નહીં તેની, કે રાજપાટ ગયા તેની,
 કે કેકૈયીના અધર્માચરણની, કે લક્ષ્મણના બધુ
 ભાવની, કે પોતે તે સંગે, સર્વે સુખવૈભવ વિસા-
 રી, સગાકુટુંબને છોડી આવી તેની વાર્તા કરીને
 સુખ આપતી નહોતી; પણ સુખાનંદનીજ, નિલ
 નિલ નૂતન નૂતન વાર્તાઓ કરીને, તેના મનને
 ઉદ્દેગ થતો તો સુખ વ્યાપે તેમ પ્રબોધાને
 આનંદ ઉપજવતી હતી, ને તેના મનના સર્વે
 સંતાપોને ક્ષણભાત્રમાં ભૂલાવી દેતી હતી; એ
 તેનો પત્નિધર્મ મને અત્યાનંદ આપે છે; તેમજ
 તારી પ્રેમાળ સદ્વૃત્તિ સદ્બોધ, મને મારા સર્વે

દુઃખો ક્ષણમાં ભૂત્રાવી દે છે, એ મારું
 અહોભાગ્ય હું સમજુ છું. સુંદરી, જે પ્રભુ
 કૃપાએ તારા સુંદર સનેહસમાન સુખમય શોભા
 સ્વરૂપ સલુણા મુખડાનો મનમાનતો મોહ વધા-
 રનાર, ચિત્તચોરનાર લાભ મને મળ્યો નહોત
 તો મારી અવસ્થા શી થાત ? એશંક, હું વિદ્યાર્થી
 બ્રધ થાત, ને સંસારમાં તો એકલવાયો થઈ જુટા-
 તજ. કાં તો મારી જીંદગી એકલવાઈ જત, નહિ
 તો હું સદાનોજ પરલોકમાં વાસ કરત.”

“પણ તમારે સ્વામિનાથ ! ” સુંદરી બોલી
 “ આપણા આહ્લણોમાં આવો દુઃખદયી રીવાજ
 કેમ પડ્યો હશે કે માતાપિતા પોતાનાં સંતાન-
 ના સુખ માટે તલમાત્ર પણ તમા રાખતાં
 નથી ? ”

“કારણ બીજી કંઈજ નહીં પણ વિદ્યાદિનપણું;”
 સવિતાએ કહ્યું; “ જ કુટુંબો વિદ્યાર્થી ક-
 મભાગ્ય છે, તેઓ દિકરા દિકરીનાં લગ્ન
 કેમ કરવાં, તેઓ સુખ કેમ પામે, તેમનો
 સંસાર કેમ યશસ્વી નિવડે તેને માટે વિચા-

રજ કરતાં નથી. તેઓના મનમાં તો એમજ છે કે ગમે તેમ ગળે ઝેતરું બેરબુડું કે બસ કૃતકૃત્ય થયા. તેમાં આપણા બ્રાહ્મણ વર્ગમાં તો એટલું બધું નિષ્ઠુરપણું વ્યાપી રહ્યું છે કે તેઓ કુળના ખોટા કુતર્કમાં તદ્દલીન થઈને પોતાની પુત્રીનું લગ્ન હીત કે અહીત કયાં સમાયલું છે તેનો માત્ર યદ્વાત્દવા બકવામાંજ વિચાર સમાવી રાખે છે ? કુળ તે શું ? એ વંશપરંપરાનો વા-સો છે. પણ જેમ કોઇને બાપદાદાના લાખો રૂપીયા મળ્યા પછી પાસે ખાવાને ખાખ પણ હોતી નથી, તે છતાં તે જોટલી પતરાજી રાખે છે તેટલીજ, આ કુળવાનના વારસોની પતરાજી સમજવી જોઇયે. કુળ, વંશપરંપરાનો વારસો નજ ગણાવો જોઈયે; કેમકે મૂળ પુરુષે તો પોતાના સત્કર્મને યોગે કુળસંપતિ સંપાદન કરેલી છે, પણ પાછળના તો માત્ર ફોકટમાંજ કુલગુણ બને છે. તેઓ પાસે નથી ગુણ, નથી રૂપ, નથી સત્શાસ્ત્રજ્ઞાન, નથી વિદ્યા, કે નથી કોઇ બીજો પદાર્થ, તો પછી તેઓનું ગુમાન કેમ મિથ્યાભિમાન જેવું

ન ગણાય? પણ ખરાબ રવૈયાને લીધે આજે
કુળવાન પૂજ્ય છે: ખીન્નમાં તો નહીં પણ કન્યા
લેવાદેવામાંજ. પણ હવે કાળ એવો આવ્યો છે કે કુ-
ળવાન કરતાં ગુણવાન વધારે પૂજ્યશે. બ્રાહ્મણોમાં
જે અન્નજીવણું-અન્નનાનો અમલ સર્વત્ર વ્યાપી
રહેશે છે તે વખત જતાં નિકળી જશે, ત્યારે
તું જોશે કે કુળપર ગુણ શ્રેષ્ઠાસન રથાપી
ખિરાજશે, ને ગુણકાર્તિ યશ ગવાશે.”

“અસ્તુ !” સુંદરીએ કહ્યું, “જો મારી માતા
અન્નના હોત, તે પણ મૂર્ખા હોત, કુળને પૂજનારી
હોત, તો મારી અવસ્થા આજે એવી તો થઈ હોતે
કે હું જીવતી મરતે પણ હશે, એ વાતનું આજે શું
છે ? મારી માતા, મારા સૌભાગ્ય સુખથી સંતોષ
પામી, આ સંસારમાં પોતાનેજ સારરૂપ માને
છે. અને મારાપર તે મહાપ્રતાપી પ્રૌઢ પદ્મીએ
પટલિષેક થયેલા પરમાત્માની પરમકૃપા હોવાથી
મને મહાભાગ ગણે છે. હું તો એ માટે પ્રભુ-
નોજ પાડ માતું છું, ને આજે આ સંધ્યાકાળે

૧૨૨

તે પરમૂહધારક પ્રભુનું સ્તવન કરીએ કે આ-
પણા આર્ય અનાર્ય થતા અટકે, ને પોતાના
સંતાનનાં સુખદુઃખ વચાર્થ સમજે-ને જાણે કે
કુળ એ ગિથ્યા બડાઇ છે, ને ગુણ સતત સત્ય છે.

(૫૬)

જયજય ભક્તવચ્છળ ભગવાન,-ટેક.

નિજ જનનું નિતરક્ષણ કરતા,

સહજહિ કૃપાનિધાન;

અધમ ઉદ્ધારક ભક્તજન તારક,

વિસ્તારક જશ ગાન.-જયજય.

કરૂણામય કેશવ સુખદાતા,

જગના જીવાણુ પ્રાણ;

સુંદર શ્યામ મનોહર મૂરતિ,

મમલોચનના ભાણુ.-જયજય.

અગણિત ગુણ ગણ ગણ્યા નન્યે,

નથી કોતુંજ સમાન;

પ્રકુલ્લીત રૂપરાશી જગવલ્લભ,

મુકાવી દે અજ્ઞાન;-જયજય.

સહજ દીનહિતકારી નામે,

પવિત્ર થાએ કાન;

અહરનિશ હૃદયામાં રાખું,

મધુ મુરતિમાં માન ને શુભતાન.-જયજય.

“અને મારે કહેવું જોઈએ કે તે માતા નથી કે જે સંતાનને સદુપદેશ દેતી નથી, તે પિતા નથી કે જે સંતાનના કલ્યાણ માટે વિચારતો નથી.”

“અ તે હું કહું છું કે તેજ માતા છે કે જે સંતાનને નીતિના સર્વોત્તમ ઉપદેશ સદાસર્વત્ર આપે છે,

અને તેજ પિતા છે કે જે સંતાનના શ્રીયશમુખ માટે પૂર્ણ કાળજી રાખે છે. તેનાં માતાપિતાનું પરમાત્મા ઇલ્લોહ ને પરલોક સર્વ સ્થળે સદા કલ્યાણ કરે છે.” આમ બોલતાં દંપતી પ્રકુલિલ્લત હૃદયે ઘર તરફ સિધાર્યાં.

સમાપ્ત.

શુભરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વેચાતાં પુસ્તકો.

બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૧ લો ત્રીજી	કીમત	પાસ્ટેજ.
આવૃત્તિ	૧- ૮-૦	૦-૪-૦
બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૨ જો ૩-	૦-૦	૦-૬-૦
બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૩ જો.. ૩-	૦-૦	૦-૬-૦
બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૪ થો. ૩-	૦-૦	૦-૬-૦
અરેખિયન નાઇટસ-ભાગ ૧ લો		
બીજી આવૃત્તિ.....	૨- ૦-૦	૦-૪-૦
અરેખિયન નાઇટસ ભાગ ૨ જો. ૩-	૦-૦	૦-૬-૦
નમૈકવિતા.	૭- ૦-૦	૦-૮-૦
દયારામકૃત કાવ્યસંગ્રહ	૨- ૮-૦	૦-૪-૦
શ્રી અધ્યાત્મ રામાયણ	૨- ૮-૦	૦-૨-૦
મહાકવિ દંડીકૃત દશકુમારચરિત. ૧-	૦-૦	૦-૨-૦
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા (ન્યાસ સાથે).. ૧-	૦-૦	૦-૨-૦
રાજતેજોમયી મહારાણીનું જીવનચ- ચરિત્ર	૪- ૦-૦	૦-૪-૦

ગંગા-એક શુર્જર વાર્તા.....	૧- ૮-૦	૦-૨-૦
હિન્દ અને ષિટાનિયા (ત્રીજી આ- વૃત્તિ)	૧- ૮-૦	૦-૨-૦
રાસલાસની કથા	૧- ૦-૦	૦-૧-૦
કામદંડીય નીતિસાર	૦-૧૨-૦	૦-૧-૦
યમસ્મૃતિ	૦- ૨-૦	૦-૦-૬
આર્યર્થા	૦- ૪-૦	૦-૦-૬
તપ્તાસંવરણ નાટક	૦- ૨-૦	૦-૦-૬
રાજભક્તિ વિહંગન.....	૦- ૨-૦	૦-૦-૬
સવિતાકૃત કવિતા	૧- ૦-૦	૦-૨-૦
બાળકૃષ્ણ વિજયનાટક	૦- ૮-૦	૦-૦-૬
ગંગાગોવિંદસિંહ.	૦-૧૨-૦	૦-૧-૦
શ્રીમદ્ ભાગવત આરેસ્કંધ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સહિત.....	૭-૦-૦	૦-૧૦-૦
વીદુરનીતિ સંસ્કૃત	૦- ૪-૦	૦-૦-૬

કથા સરિત્સાગર-છસોથી વધુ વાર્તાઓ
નાટકો, કાવ્યો વિગેરેનો ૧૬૦૦ પૃષ્ઠાનો મોટો સંગ્રહ-
૬૬૨ માસે ચોપાનિયાના આકારમાં બાહ્યાર પા
ડવામાં આવે છે. એવા ૧૬ ભાગમાં આવેલો ગ્રંથ પુરો
કરવામાં આવશે હાલ નામ નોંધાવી તા. ૧લી આગ
ષ્ટ સુધી પૈસા ભરનાર પાસથી રૂ. ૪ લેવામાં આવશે

